

Tadlar ed amprender

Gis da lungatg per unfants an la vigliadetna prescolara

Program da trenadi da Würzburg per preparar igl
acquistar digl lungatg da scritgira

Versiun sutsilvana:

Agiunto versets e plets per las scolettas surmiranas

Daniela Steier,
Letizia Sonder,
Ricarda Battaglia,
Lucrezia Willi,
Jeanette Peterelli,
Rosa Janutin.

Register

A Introducziun teoretica e examinaziun da la efficacitad

Flaivlezza da leger e scriver e legastenia.....	3
Terapia da legastenia – pussaivladads e success.....	4
Leger e scriver – Tge succeda latiers?	7
Co funcziuna l'emprender da leger e da scriver?	9
La prognosa prematura dal success d'emprender da leger e da scriver	11
La schientscha fonologica e l'acquist da la lingua da scrittira.....	13
Il fonem	14
Il program da trenament tar la schientscha fonologica	15
L'examinaziun scientifica da la efficacitad dal program da Trenament tar la schientscha fonologica	17
Il diever dal program da trenament	19
Litteratura	21

B Instrucziun per la realisaziun 23

C Plan da trenadi 25

D Giugs 32

1. Giugs da tedlar	33
2. Remas	37
3. Construcziuns e plaidis	42
4. Silbas.....	45
5. Sun inicial.....	47
6. Phonems	50

A Introducziun teoretica e examinaziun da la efficacitad

Flaivlezza da leger e scriver e legastenia

Gia a la fin dal davos tschientaner è il fenomen da disturbis tar l'acquist da la lingua da scrittira vegni remartgà. Medis han diagnosticà en cas singuls uffants che han disdì tar l'emprender da leger e da scriver. Els han duvrà per quai il pled "tschorvada dal pled" "Wortblindheit" (Morgan 1896). La psichiatra d'uffants svizra Maria Linder ha 1951 differenzià tranter ina flaivlezza generala d'emprender e legastenia. Ella ha definì la legastenia sco ina flaivlezza speciala tar l'emprender da leger e da scriver. Il leger e scriver dat frappant en egl envers las autras prestaziuns d'in uffant cun intelligenza normala. Vid questa "integraziun" diagnostica è midà fin oz nagut.

Frappant è che la definiziun n'è fin oz betg unitara. I vegn discurren da "legastenia", "flaivlezza da leger e scriver", "flaivlezza da leger e scriver circumscribida" e da "flaivlezza da la prestaziun parziala". La definiziun legastenia è vegnida criticada massiv en ils onns 70. La definiziun sa referiva pil pli mo sin problems tar l'emprender da leger. Tras la mancanza da la basa teoretic na eri betg clar co l'emprender da scriver e leger e collià in cun l'auter e co ils problems da leger e da scriver pudessan esser colliads. Sco consequenza da questa critica ha la scienza duvrà da qua davent la definiziun "flaivlezza da leger e da scriver circumscribida". Savens vegn era discurren d'ina flaivlezza da la prestaziun parziala. Questa manegia d'in maun la discrepanza tranter l'intelligenza e las prestaziuns en leger e scriver sco era las prestaziuns en scriver e leger e las ulteriuras prestaziuns en scola. D'uffants cun ina flaivlezza generala da leger e scriver vegni i discurren sche quels han sper difficultads d'emprender da leger e da scriver era problems en auters roms da scola ed in summa in bass nivel d'intelligenza. En la medischina sco era en la pedagogia vegn anc oz duvrà la definiziun legastenia per differenziar tranter uffants cun ina intelligenza normala cun difficultads d'emprender da leger e scriver ed uffants cun in nivel d'intelligenza pli bass cun che han qua tras problems d'emprender da leger e scriver. Tar dar la diagnosa legastenia ni flaivlezza da leger e scriver circumscribida vegnan tests da leger e da scriver standardisads sco era tests d'intelligenza duvrads. Ils criteris per la diagnosa èn dentant anc adina intscherts.

Normalmain vegni discurria d'ina flaiveltezza da leger e scriver circumscribta sche il quozient d'intelligenza da l'uffant è al minimum 85. En in test da scriver standardisà astga maximalmain 10% da tuts uffants da la medema vegliadetgna avair ina prestaziun pli bassa che l'uffant pertutgà (rang da procent <10). Ultra da quai sto natiralmain vegnì controllà ch'el n'haja nagina flaiveltezza da la vesida ni da l'udida ni autras flaiveltezzas neuralgicas. Quai sto vegnir controllà tras controllas medicinalas. Era ina instrucziun insufficienta sto pudair vegnir sclausa. Circa 7 fin 9 % dals uffants èn pertutgads da ina flaiveltezza da leger e scriver circumscribta; 3 giadas pli savens buobs che mattas. En blers cas sa gia en l'emprim onn da scola vegnì identifitgà problems d'emprender da leger e scriver. Tals indizis da scolasts e scolastas ston vegni prendi serius; pli baud ch'il sustegn entschaiva e pli empermettents ch'el è.

Terapia da legastenia – pussaivladads e success

En ils onns 60 e 70 ha la perscrutaziun da la legastenia fatg grond svilup e cun ella era l'examinaziun dals concepts da sustegn per uffants pertutgads. En quest chapitel duvrain nus sapientiv la definiziun legastenia. En questa fasa era il proceder usità d'intercurir uffants cun legastenia sin deficits specials ed alura da trenar questa funcziun.

Gerheid Scheerer-Neumann ha dà en ses cudesch "Interventionen bei Lese- Rechtschreibschwäche" (1979) ina survista dals programs da sustegn e da lur efficacitad da quest temp. El descriva ina maschaida da fitg differents concepts da sustegn, entset tar la terapia da farmaco, trenament psicomotoric (derivant da la pedagogia d'impedids) ed in trenament da leger e scriver cun ina maschina da scriver speciala. Tuttas variantas n'eran betg effectivas n'han gnanc chaschunà in meglierament a curta vista. In trenament neurologic cun la finamira da trenar il centrum da lingua en il tscharvè tras exercizis motorics n'ha betg gè success. Era ina terapia da gieu isolada n'ha betg megliurà il leger e scriver. Il trenament da funcziuns cognitivas sco la percepziun visuala ni la percepziun acustica n'è betg vegnì controllà scientificamain. Era in trenament d'attenziun n'ha betg chaschunà meglierament tar il leger e scriver. In

trenament da l'analisi dal sun e da l'articulaziun dal sun che è vegni sviluppà ed era utilisà en la DDR ha già pulit success, è dentant mai vegni examinà empiricamain. Il pli grond success aveva ina terapia da cumportament nua ch'ils uffants vegnivan remunerads sche els scrivevan correct. Tut ils uffants han megliurà lur prestaziun da scriver, dentant n'èsi betg enconuschent, sche ils uffants han pudì salvar lur prestaziuns megliuradas sut cundiziuns da mintgadi (senza vegni remunerads per mintga pled scrit correct). En special da numnar è il program da trenament da Kossow (1972) che è anc oz cumprabels en librerias e che vala era sco in program concepì teoreticamain fitg bain. Era sche quest program è anc oz ina part dal sustegn sto vegnir menziunà ch'il program è mai vegni examinà empiricamain davart sia efficacitad. Scheerer-Neumann ha stuì constatar che da tut ils programs existents era strusch in che è vegni examinà empiricamain. Vitiers vegn anc che l'effect a lunga vista è fitg impurtants. I nizzegia nagut sche ils uffants crodan paucs mais suentar la finiziun dal program enavos en lur muster vegl. Tge è succedì dapi il mez dals onns 80?

Datti programs da sustegn che adempleschan ils criteris stricts da la scienza? Gerd Mannhaupt ha publictà 1994 ina lavur, nua ch'el ha intercurì ils novs concepts da promoziun. El ha intercurì en special con fitg ch'ils novs resultats da la perscrutaziun èn vegnids resguardads en ils novs programs. El ha chattà 11 retschertgas nua ch'ils effects dals programs da promoziun per uffants cun ina flaiveltezza da leger e scriver èn vegnids examinà exact. Trais programs da promoziun èn vegnids concepì specialmain per uffants da l'emprima e da la secunda classa. Quests programs sa concentreschan sin l'analisi fonologica da la lingua discurrenda. Ils uffants treneschan da separar plets udids en silbas ni singuls suns. Ils programs da promoziun han adina già resultats positivs. La promoziun da las abilitads fonologicas èn stadas meglras che quellas trenament visual. Anc suentar sis mais èn ils effects positivs da la promoziun da l'analisi dals suns stads constatabels (Mannhaupt 1992). En il program da promoziun da Mannhaupt han ils scolars anc exercità vitiers strategias per emprender meglier e pli effectiv. Era questa cumponenta è sa cumprovada sco effectiva.

Ils trenaments d'ortografia per uffants en las classes pli autas da la scola primara sa concentravan cunzunt sin l'intermediaziun da reglas d'ortografia. Quai ha già pitschens effects. In zic dapli success ha l'intermediaziun da strategias d'emprender già.

En tut han ins savì constatar tar ils novs programs da sustegn in progress envers ils concepts pli vegls. Ils novs programs èn specifics sin la lingua da scrittira e treneschan cunzunt las abilitads che èn impurtantas per il process da leger e da scriver. Tuttina è da crititgar che examinaziuns da la efficacitad dals programs da sustegn èn fitg rars. Spezialmain en la pratica dal mintgadi da la terapia da legastenia vegn anc oz lavurà cun cuntegns ed exercizis che n'èn betg vegnids examinà scientificamain davart lur efficacitad. Programs da sustegn che han effect ston en mintga cas cuntegnair abilitads relevantas per emprender da leger e scriver.

La preschentaziun dals differents programs da sustegn e da lur effects mussan con pretensius ch'igl è da sustegnair in uffant che ha problems cun leger e scriver. Il success è mai garantì. Savens èn problems cun leger e scriver accompagnads da temas, disturbis psicosomatics fin tar grevas malsognas corporalas. Uschia daventa i malgrà intensiv sustegn terapeutico grev per l'uffant da chattar ina soluziun. Uschia èsi fitg impurtant da prevegnir a tals disturbis d'emprender cun programs adequats.

La perscrutaziun da l'emprender da leger e scriver è davent da l'entschatta dals onns 80 ida ina via fitg consequenta. Ella ha perscrutà detagliadamain il process d'emprender da leger e scriver. Uschia èsi vegnì cler tge prestaziuns complexas che èn necessarias per savair leger e scriver correct. Qua tras sa tschenta la dumonda da la successiun che las differentas abilitads, che èn impurtantas per ch'ils differents process d'emprender hajan success, sa sviluppan. Per pudair responder a questa dumonda tractain nus l'emprim models dal process d'emprender da leger e scriver. Suentar tractain nus models da svilup che descrivan la via da l'uffant tar ina persuna che è cumpetenta da leger e scriver correct.

Leger e scriver – tge succeda latiers?

Sin l'emprima egliada para i dat esser evident che leger e scriver è process invers. Quai vul dir che tar il leger vegnan bustabs midads en suns e tar il scriver suns en bustabs. Perscrutaders èn era stats da quai avis durant in temp. Ils ultims onns èn vegnids sviluppad models che mussan ils process tar il leger e scriver. Quests models mussan che il leger e scriver n'è betg uschè simpel sco numnà sura. Analisis linguisticas han mussà che il dumber da bustabs per in sun è pli grond che il dumber da suns per in bustab. Tar il leger tanschan savens simpels process da reconuschientscha nua che l'entir pled po vegnir identifitgads tras ina marcanta successiun da bustabs. Tar il scriver è ina reproducziun exacta da tut ils bustabs pretendida. Uschia èsi era chapibel che in uffant che legia bain na sto betg esser in che scriva correct ed il cuntrari.

Nus presentain dus models che tematiseschan ils process per emprender da leger e scriver.

Suenter il model da leger "dual-route" da Coltheart (1978) dat i da principi duas vias che mainan dal stampà al pled legi. Per ina la via directa che è pussaivla cunquai che mintga carstgaun ha registrà en il lexicon ortografic da sia memoria differentas infurmaziuns (ortograficas, semanticas e fonologicas). El sa clamar quellas infurmaziuns fitg spert. Vesa el in pled scrit, sa el percepir la structura ortografica ed immediat vegn la infurmaziun fonologica correspudenta activada che pussibilitescha la pronunzia dal pled. L'ulteriura infurmaziun semantica sa basa sin la muntada dal pled legi. Natiralmain che questa infurmaziun complexa è mo registrada tar plects che nus vesain savens. Uschia èsi clar che cun la vegliadetgna è la via directa pussaivla tar adina pli blers plects. Tar noviz da leger èn questas infurmaziuns mo registradas tar paucs plects. Qua tras ston noviz da leger prender savens la secunda via, la via indirect. Tar la secunda via sto bustab per bustab vegni legi ed uschia mess ensemen tar in pled. Questa via dovan era buns lecturs cura ch'els legian per exempels plects en in lingua estra. Leger in pled tras la via indirect cuzza natiralmain bler temp. Uschia èsi era declerabel pertge che uffants vegnan tras exercitar adina pli sperts.

Il pli enconuschent model per descriver ils process d'emprender da leger e scriver è da Simon e Simon (1973).

Durant scriver in dictat vegn in pled plectà recepì ed il senn dal pled vegn tschertga en la memoria. È in pled nunenconuschents,

exista era la pussaivladad da memorisar quest pled tenor ils suns senza enconuscher sia muntada. Il pled vegn prendì dapart en silbas. Mintga singula silba vegn analisada sin lur singuls suns. Mintga sun vegn attribuids ad in bustab. La successiun dals bustabs vegn arcunada en il tscharvè. Alura entschaiva il program da scriver ed il pled vegn scrits. Sco proxim vegn "l'identifitgader". Quai è in process da test nua che il pled gist scrit vegn legì e gist controllà sche el è scrit correct. Quest process da test revegn ad infurmaziuns arcunadas tar segns distinctivs da plects enconuschents. Porta l'examinaziun in resultat positiv è il process da scriver terminads ed eventualmain suonda la scripziun dal proxim pled.

Quests models mussan che il leger e scriver pretenda pretensiuns cumplexas ed abilitads che sa sviluppan pir suenter esser s'occupads in temp cun la scrittira. En tge fasas che il svilup da l'emprender da leger e scriver è dividì, è il tema dal proxim chapitel.

Co funcziuna emprender da leger e scriver?

Savens s'occupan gia uffants che na van anc betg a scola da chaussas stampadas e scrittas. Quai è cunzunt il cas en famiglias nua ch'i vegn legì savens ni era prelegì. Sche cudeschs han ina gronda valur ni era sche fragliuns pli vegls emprendan da leger e scriver ha in uffant pli tgunsch il basegn dad era emprender sez da leger e scriver. Uffants da trais fin quatter onns han l'idea che leger saja guardar sin in muster stampà e lura simplamain discurrer insatge. Uschia èn els era da l'avis da savair leger. Pauc pli tard èn ils uffants capavels da denominar logos ch'el vesan savens sco per exempel Aral, McDonalds, Coca Cola. Qua vegn il logo simplamain associà cun il pled senza avair legì u analisà il pled. Uffants che na van anc betg a scola san per regla scriver e leger lur agen num. Qua tras s'annunzia l'emprim stgalim da l'emprender da leger e scriver. Ils process da svilup tar l'emprender da leger e scriver vegnan dapi l'entschatta dals onns 80 documentads en numerus models da svilup. Exemplaricamain duai il model dal svilup da l'emprender da leger e scriver da Günther (1986) vegnì presentà. Quest model ha sviluppà enavant e specificà in model da Frith (1986) che è s'establì en l'anglais ed examinà empiricamain. Quest model exista ord tschintg fasas:

1. Fasa prelitterarica e simbolica: En questa fasa èn guardar maletgs e malegiar giu maletgs fitg impurtant. Questas activitads èn da gronda muntada per emprender da leger e scriver.
2. Fasa logografemica: En questa fasa pon ils uffants identifitgar plects e frusas enconuschantas cun agid da detagls characteristics dals plects. Ils uffants enconuschan ils plects tras segns visuals che crodan en egl. Ils uffants dovràn la strategia logografemica era per scriver.
3. Fasa da la strategia alfabetica: Il punct central da questa strategia è d'emprender las reglas co ils grafems correspundan als sun. En questa fasa scrivàn ils uffants uschia sco quai ch'els audan ils plects. Quai maina natiralmain savens tar sbagls ortografics. Cun in pau exercizi è la strategia alfabetica era utilisabla per il leger. Qua tras gidan l'analisa visuala e l'analisa fonologica in l'auter. La flaiveltezza da la strategia alfabetica è ch'il lectur mida grafem en fonem en pitschens elements. Uschia è el concentrà sin il

decodar plets ed igl è difficil per el da chapir l'essenzial dal text.

4. Fasa da la strategia ortografica: Las difficultads da la strategia alfabetica vegnan surmuntadas tras questa fasa. Sequenzas da bustabs che vegnan avant savens, èn uss ina unitad. La fasa logografemica vala cunzunt per il leger e la fasa alfabetica vala cunzunt per il sriver. Cun la strategia ortografica vegnan uss questas duas fasas cumbinadas e cunquai è la finiziun da l'emprender da leger e sriver cuntanschi. (Günther 1986, p. 42).
5. Uschia pretenda Günther che in lectur cumpetent sto avair fatg atras tut las fasas.

Quest model mussa che l'emprender da leger e da sriver en colliads stretg. In uffant sa esser en in sector per exempel en il sriver gia en in fasa pli auta che en il leger. Uschia sa in uffant gia sriver in pled simpel tenor la strategia alfabetica bustab per bustab endretg ed en il medem temp na sa el anc betg duvrar questa strategia per il leger. In tal model è era in bun agid per far diagnosas. Sche ins enconuscha ils tipics sbagls ortografics d'ina fasa èsi pli simpel prender mesiras da sustegn adattadas.

La prognosa prematura dal success d'emprender da leger e da scriver

Gia dapi ils onns 50 vegni i fatg l'emprova da perscrutar scientificamain l'emprender da leger e scriver. La perscrutaziun da pli baud sa concentrava sin la legastenia e tschertgava ils disturbis ed ils deficits dals uffants pertutgads. La perscrutaziun da l'emprender da leger e scriver dals onns 80 ha entschet ad ir novas vias. Dapi quest mument vegniva l'emprender da leger e scriver "normal" prendi sut la marella. Cun agid da studis che han accumpagnà il svilup d'ina gronda gruppa d'uffants sur lung temp, han ins tschertga factors che èn responsabels per il success tar l'emprender da leger e scriver. Cunzunt la pussaivladad da pudair far ina prognosa sur dal success da l'emprender da leger e scriver pareva fitg interessanta. Era i pussaivel da pudair dir gia avant l'entschatta da scola sche in uffant saja periclità d'avair difficultads tar l'emprender da leger e scriver?

En ina retscha da retschertgas han ins pudì eruir uschè numnads segns characteristics primars per l'emprender da leger e scriver. In segn characteristic per il success d'emprender da leger e scriver èn per exempel abilitads specificas visualas gia avant il temp da scola. I va en emprima lingia per abilitads che èn fitg sumegliantas a las pretensius visualas da leger. Quai vul dir i va per cumparegliar maletgs da plets u segns che èn fitg sumegliants als bustabs (Breuer u. Weuffen 1975; Marx 1992; Warnke 1992).

Era abilitads da memorisar en il temp avant la scola èn segns characteristics per il success d'emprender da leger e scriver. Quai è evident sche ins ponderescha che tar l'emprender da leger e scriver vegnan constellaziuns graficas memorisadas sco bustabs ed era puspè dumandadas giu. Il medem vala per la correspundenza phonem tar grafem (l'infurmaziun tge bustab che s'auda tar tge sun). Tar quai è il dumber dals plets che l'uffant po memorisar entaifer curt temp sco era la spertadad da sa regurdar (per exempel sin la dumonda: "Tge color ha la tomata?") sco era l'exactadad. Sche l'uffant memorisescha exact en il tscharvè salai controllar bain cun laschar numnar l'uffant objects che èn rars (sco per exempel termometer, chavallet da mar, maschina da scriver) e cun controllar la pronunzia.

Naturalmain prognostitgescha era l'intelligenza en il temp avant la scola en ina tscherta mesira il success d'emprender da leger e scriver. Ins na duess dentant betg survalitar il quozient

d'intelligenza: era in aut IQ na garantescha betg da pudair emprender da leger e scriver senza difficultads. Era las abilitads linguisticas generalas d'in uffant che na va anc betg a scola, ses stgazi da plets, sia chapientscha e la construcziun da la frasa èn segns characteristics per far ina prognosa sur dal success da l'emprender da leger e scriver. Da muntada speciala per la prognosa èn abilitads linguisticas specificas sa mussadas. Questas abilitads pon ins prender ensemen sut la noziun collectiva *elavuraziun d'infurmaziuns fonologicas* (Schneider 1997). Cun quai è manegià il diever da las infurmaziuns tar la structura dals suns tar la lingua pledada e scritta. Elavuraziun d'infurmaziuns fonologicas cumpiglia suandants champs.:

1. *Il recodar fonologic tar il lexicon semantic* pretenda che ils uffants pon recodar simbols scrits (plets, maletgs) en plets. Ed alura clamar giu la muntada da quests plets ord la memoria.
2. *Il recordar fonologic en la memoria da lavur* munta che ils uffants èn abels da preschentar in simbol scrit en la memoria curta oralmain. Questa abilitad è cunzunt per noviz da leger fitg impurtanta. Els legian ils plets sun per sun e ston alura colliar ils suns en memoria tar in pled entir.
3. *La schientscha fonologica* s'occupa cun la chapientscha dals uffants en la lingua fonologica. I è manegià d'enconuscher la structura dals suns en la lingua pledada e dad udir per exempel silbas, rimas ni singuls suns en ils plets. La muntada da la schientscha fonologica per il success d'emprender da leger e scriver è vegnida retschertgada detagliadamain ils davos 15 onns (mira Küspert 1998) ed è sa cumprovada. En il suandant chapitel vegn empruvà da mussar l'influenza da la schientscha fonologica sin il success d'emprender da leger e scriver e da mussar ils resultats da las retschertgas.

Schientscha fonologica e l'acquist da la lingua da scrittira

Il success tar l'emprender da leger e scriver d'in uffant dependa la fin finala con fitg ch'el ha chapì il principi alfabetic da la lingua da scrittira. Tenor quest principi è ina lingua demontabla en in dumber da fonems. Quests fonems pon vegnir scrìts en grafems. L'attribuir da suns tar bustabs tar il scriver u il attribuir bustabs tar suns tar il leger succeda sin basa da reglas da correspundenza. Questas reglas da correspundenza pon esser differentas tut tenor quant attaschè che la lingua plidada è a la lingua da scrittira. Igl è dentant difficil da demontar ina lingua acustica en singuls fonems. Era cun isolar singuls peds han noviz da scriver difficultads cunquai ch'i n'exista nagins segns characteristics nua ch'ils cunfins dals peds èn. Per l'emprima giada na ston ils uffants betg pli attrair l'attenziun sin la muntada dal ped mabain sin la structura formala da la lingua plidada. Il process che pussibilitescha da sa concentrar sin las units linguistics da la lingua vegn numnà en la litteratura la *schientscha fonologica*.

La schientscha fonologica cuntegn ina retscha d'operaziuns cognitivas. Ellas èn different complexas e dovràn cunquai era differentas resursas cognitivas. Ord quest motiv han Skowronek e Marx (1989) introduci en territori tudestg la differenza tranter la schientscha fonologica en il senn vast e la schientscha fonologica en il senn stretg.

La schientscha fonologia en il senn vast sa basa sin units pli grondas da la lingua plidada sco rimas e silbas. La schientscha fonologica en il senn stretg sa basa sin units pintgas da la lingua plidada sco il fonem. La schientscha fonologica en il senn vast cumpara adina puspè spontan durant il temp da scolina. Ils blers uffants han plaschair da gieus da rimas, pon duvrar las rimas tar ils versets sco agids per emprender ordadora ed han era plaschair da chantar e sblatschar e prender dapart ils peds en silbas.

La schientscha fonologica en il senn stretg na cumpara per regla betg spontan en scolina. Ella sa sviluppa per regla pir en connex cun l'emprender da leger e scriver en scola. Uschia pon ins resumar che gia uffants da la scolina èn abels da ponderar conscient sur da la structura formala da la lingua plidada. Dentant ston ins sa restrenscher sin segments pli gronds e simpels. Sin questa schientscha fonologica en il senn vast po sa sviluppar

l'abiltad d'enconuscher ils singuls fonems tras ina instrucziun precisa durant l'emprender da leger e scriver en scola.

Il fonem

Tar ils fonems (suns) san ins differenziar tranter consonants e vocals. Ils consonants sa laschan vinavant divider tenor trais criteris: (1) modus d'articulaziun, (2) lieu d'articulaziun, (3) organ d'articulaziun (mira Tillmann und Mansell 1980)

- (1) Tar il modus d'articulaziun dependa i co il current d'aria che vegn ord il torax vegn manà e/u retegnì. I dat differentas pussaivladads: tar la serra orala vegn per exempel la sortida da l'aria ord la bucca interrutta (per exempel ils suns plosivs /p/b/). Tar ils suns fricativs vegn il current d'aria manà uschia che l'aria che sorta fa ramurs (p. ex. /sch/f/). Vinavant chattain nus il modus d'articulaziun rullà u pitgà nua che l'aria che sorta fa tremblar tschertas parts da l'apparat d'articulaziun (p. ex. /r/). Tar il modus d'articulaziun lateral sorta l'aria durant che la lieunga smatga encunter il tschiel da la bucca (p. ex. /l/).
- (2) Ils lieus d'articulaziun sa chattan en las parts relativ nummoviblas da la missella sura fin tar la giargiatta. Quai èn lieus da contact nua che las parts in zic pli moviblas da l'apparat d'articulaziun (p. ex. la lieunga) van per pudair far il sun.
- (3) Ils organs d'articulaziun èn las parts relativ moviblas da l'apparat d'articulaziun sco per exempel la lefza sut, il piz da la lieunga, il corp da la lieunga ni era il lom palat.

L'articulaziun das vocals sa lascha descriver approximativ cun la radundezza da las lefzas, l'atezza da la lieunga (aut-bass) e la posiziun da la lieunga (davant-davos).

Las sura numnadas dimensiuns da descripziun n'èn betg cumpletas. Nus stuain mo ponderar vid ils impurtants segns da la durada (curt-lung) u da l'atezza dal tun. Els duain dar ina emprima impressiun da la complexitad da la furmaziun dals tuns ed era svegliar il plaschair d'experimentar cun ils tuns. Da principi èn vocals pli udibels che consonants. Tar ils consonants èn ils suns fricativs pli udibels che ils suns plosivs. Ultra da quai dependa l'udibladad dals suns ferm da sia posiziun en in pled. Il

/s/ a l'entschatta dal pled "Seraina" e per uffants bler pli lev d'eruir che il /s/ tar "asen".

Il program da trenament tar la schientscha fonologica

Nossa versiun dal program da trenament tar la schientscha fonologica sa basa sin la lavur da perscrutaziun dal psicolog svedais Lundberg (1988). Lundberg ha gia a la fin dals onns 80 sviluppà in sumegliant program da trenament. Cun quest program ha el savì demussar che uffants danais che èn sa participants en il davos onn da scolina al program da trenament ha già avantatgs tar l'emprender da leger e scriver en scola. Il program da Lundberg dovra pli bler temp che il noss. El gieva 8 mais cun mintga di unitads da circa 20 minutas. A l'entschatta dals onns 90 ha l'universitad da Würzburg surlavurà il program e scursanì el sin 6 mais cun unitads da circa 10 minutas per di. Il program è vegnì perscrutà en trais gronds studis davart sia efficacitad sunter mintga studi megliurà.

Il program da trenament tar la schientscha fonologica consista ord gieus ed exercizis ord sis differents secturs. Els èn tematicamain colliads e han la finamira da dar ina invista en la lingua discurrida a l'uffant.

I cumenza cun gieus da tadlar che han la finamira da scolar l'udida dals uffants per ramurs ord lur ambient e per mussar che lingua è insatge ch'ins sto tadlar bain. Uschia fa la mussadra en il dals emprims exercizis ina ramur (p. ex. smugliar palpiri, laschar crudar per terra clavs). Ils uffants ston tadlar bain e empruvar da dar in num a la ramur. El decurs dals proxims exercizis dastgan ils uffants sez far ramurs (p. ex. scutinar in num ni entiras frاسas) per emprender che ina buna articulaziun è impurtanta per vegnir chapì.

En la secunda emna vegnan las rimas introducidas. Ils uffants duain chattar las parallelas en la structura dals sun sco principi da la lingua ed era savair utilizar quel. La mussadra di rimas ed lai repeter ils uffants ellas. Pli tard dastgan ils uffants inventar sez rimas, i n'è betg impurtant ch'il senn saja gist. I cuntinuescha cun gieus da frاسas nua che la rima sto vegnir cumplettada (p. ex. " chasa ed ina ____ (vasa)"). El decurs da questa unitad vegnan blers versets e bleras chanzuns popularas emprendidas.

Circa davent da la terza emna vegnan ils uffants confruntads cun ils concepts pled e frasa. Els emprendan che ina frasa po vegnir prendida dapart en singuls plects. Qua vegnan per l'emprima giada ils principis da l'analisa (prender dapart ina frasa en singuls plects) e da la sintesa (cumbinar singuls plects tar ina frasa) exercitads. Uschia survegnan ils uffants per exempel l'incumbensa tar frastas che vegnan prelegidas (l'entschatta frastas da dus plects, pli tard unitads pli lungas) da marcar mintga pled cun siglir ni cun sblatschar. Cun agid da tscheppa vegnan plects cumponids prendì dapart (p. ex. tschitscha-pulvra) ni singuls plects vegnan mess ensemen tar plects cumbinads (*isch-chasa*). En la sisavla emna cumenza la quarta unitad. Ella s'occupa cun las silbas. Ils uffants emprendan cun sblatschar e discurren ritmic, d'udir l'unitad da las silbas. En auters gieus duain ils uffants emprender tras moviments ils cunfins da las silbas. En questa unitad dastgan ils uffants inventar plects cun uschè bieras silbas sco pussaivel ni era tschertgar plects ord maletgs. En la novavla emna entschava la 5avla unitad da trenament. Ella s'occupa cun il sun inicial da plects. L'entschatta di la mussadra in pled, pronunzia il sun inicial (p. ex. nnnn-anin) e lai repeter ils scolarets. Era tar ils agens nums improvan ils scolarets d'identifitgar il sun inicial. Suentar duain ils uffants tschertgar la carta cun il maletg che cumenza cun il medem sun inicial sco lur num. Pli tard exerciteschan els da separar il sun inicial dal pled u era da metter vitiers in nov sun inicial. Davent da la 12. emna da trenament cumenza la lavur cun ils fonems. Ils uffants exerciteschan d'udir ils suns entamez il pled ed era d'udir il cunfin dal fonem. Ils uffants dastgan pronunziar plaunsieu plects davant il spievel e guardan in sin l'auter cura ch'els discurren. Els duain empruvar da registrar mintga pitschna midada vid la posiziun da la bucca. Sco agid visual metta la mussadra tar mintga sun ch'ella pronunzia in tschep da color. I vegn entschet cun exercizis tar la sintesa dals fonems, cunquai ch'ella è pli simpla per ils uffants che la analisa dals fonems. L'entschatta di la mussadra pled curts en lur singuls suns (/b/a//a/). Ella lascha repeter ils scolarets ed era dir il pled en tempo usità. Sin la medem moda e maniera vegn l'analisa introducida. L'entschatta vegn lavurà cun plects fitg curts (cun dus ni trais fonems). Cura ch'ils uffants han chapì il principi vegn lavurà cun plects pli lungs, maximal cun 5 fonems. Cun fitg bliers gieus vegn i exercità da lavurar cun ils suns. Per exempel duain ils uffants tschertgar il pli lung pled ord in set da cartas ni ch'els duain prender tut las cartas cun in tschert dumber da suns. Ils scolarets

emprendan era dad isolar singuls sun entamez il pled ("Taidla bain, tge sun vegn suenter il /s/ tar il pled chasa?"). Cun il program da trenament vegn lavurà en il davos mez onn da scolina cun uffants da 5 fin 6 onns en gruppas da quatter fin otg uffants. L'entira fasa da trenament è reglada tras in plan da temp detaglià. Tuttas unitads da trenament vegnan exercitadas a l'entschatta mo mintgatant. Pli tard vegnan ellas exercitadas pli intensiv per esser segirs che tut ils uffants hajan chapì ils exercizis. Mintgina da las sis unitads cuntegn 7 fin 15 differents gieus da lingua. Tar il program èsi vegni resguardà da midar giu tranter gieus che pretendan in tadlar concentrà cun gieus da moviment.

L'examinaziun scientifica da la efficacitad dal program da trenament tar la schientscha fonologica

En il temp tranter 1991 e 1998 èsi stà pussaivel grazia al sustegn finanziel da la cuminanza scientifica tudestga d'examinar èn trais studis l'efficacitad al program da trenament tar la schientscha fonologica. Quels trais studis èn vegnids fatg en l'institut psicologic a l'universitad da Würzburg. Ils studis èn sa basads sin duas dumondas essenzialas:

- (1) Èsi pussaivel da dar ina invista als uffants da la scolina en la structura da la lingua discurrida (fin tar ils singuls suns, ils fonems)?
- (2) Èsi pussaivel da mussar si che quest sustegn facilitescha als uffants l'emprender da leger e scriver?

Per pudair responder solidamain a questas dumondas èsi stà necessari d'intercurir sur lung temp duas gruppas d'uffants. Ina grupp cha ha gì il sustegn tras il program da trenament (gruppa da trenament) e la segunda grupp che n'ha betg gì il program da trenament (gruppa da controlla). Tuts trais studis han gì in sumegliant muster: en in pretest che è vegnì fatg en la mesadad dal segund onn da scolina è vegnì rimnà datas tar la schientscha fonologica, da la memoria e tar l'elavuraziun d'infurmaziuns linguisticas. Ulteriuramain è vegnì guardà che l'uffant na sappia betg anc leger e scriver. Suenter quest text ha la grupp da trenament cumenzà cul trenament da sis mais per la schientscha fonologica, la grupp da controlla n'ha

betg gi in sustegn special. A la fin dal program da trenament quai vul dir a la fin dal davos onn da scolina han ils uffants fatg in segund test. Quest test è stà analog al pretest e tras quest segund test è vegnì examinà quant success che il program ha gi pertutgant la schientscha fonologica. La durabladad dal trenament è vegnì examinà gist a l'entschatta da la scola. Alura èn anc vegnidas fatgas retschertgas pertutgant il leger e scriver durant ils emprims onns da scola. En in emprim studi (1991-1994) èn stads 205 uffants en la grupp da trenament e 166 uffants en la grupp da controlla. La bilantscha decisiva ch'ins ha tratg ord quests studis è che per avoir effects positivs a lunga vista per l'emprender da leger e scriver sto il trenament vegnì fatgs cumplet ed exact tenor la descripziun. Quests resultats èn vegnids confirmads en in segund studi (1993-1997). Qua han mussadras fitg motivadas tras il program da trenament pudì levgiar fitg l'emprender da leger e scriver durant ils emprims dus onns da scola. Vitiers è anc sa mussà che era uffants che avevan durant il temp da scolina anc ina fitg flaivla schientscha fonologica han profità ferm dal program da trenament. Il terz studi (1995-1998) è s'occupà cun gist quests uffants cun ina flaivla schientscha fonologica nua che difficultads en l'emprender da leger e scriver eran da spetgar. Tras il proceder da "screening" (Bielefelder Screening; Jansen, Mannhaupt, Marx u. Skowronek 1998) en ils uffants cun ina flaivla schientscha fonologica vegnids identifitgads gia durant il temp da scolina. Quest uffants èn alura vegnids promovids e cumparegliads cun ina grupp da controlla. La finamira era da vesair sche ils uffants promovids han pudì auzar lur prestaziun sin il nivel da la grupp da controlla. E vairamain han quest uffants gi pli u main tuttina buns resultats en leger e scriver sco la grupp da controlla. Ils resultats han anc pudì vegnì auzads tar ina segunda grupp d'uffants cun ina flaivla schientscha fonologica tras ina instrucziun supplementara da bustabs e suns.

Ils studis mussan che la schientscha fonologica d'uffants da scolina po vegnir auzada fermamain cun gieus. Quest trenament ha gronds avantatgs tar l'emprender da leger e scriver. Era uffants cun ina flaivla schientscha fonologica che èn fermamain periclitads d'avair problems cun leger e scriver, profiteschan dal program da trenament. En quests cas pon ins anc sustegnair ils uffants cun ina instrucziun supplementara da correspundenzas da bustab e sun.

Il diever dal program da trenament

Che il diever dal program da trenament levgescha l'emprender da leger e scriver è vegnì mussà si da differents studis. Il patratg che sche tut las scolina lavurassan cun il program da trenament svaniss il problem da la legastenia, è fauss. L'idea n'è betg che tut las scolina lavuran cun il program. Nus savain ch'i dat anc blers auters temas per la scolina che èn silmain uschè impurtants u forsa anc pli impurtants e che quests temas ston era avoir plaz en l'instrucziun da la scolina. Era sche i dat annadas nua che la mussadra remartga che il tema "tadlar - emprender" fiss in tema fitg actual po ella far il program cun l'entira annada.

Quest program da trenament gida uffants che han problems da tadlar ed ir enturn creativ ed analitic cun la lingua. Quests uffants crodan per regla en egl a mussadras engaschadas e cun experientscha. Quai èn uffants che na san betg dir ina rima, che han difficultads da sparter in pled en silbas u era uffants che han difficultads da sa concentrar sin la lingua plidada. En quests cas cusseglia in nus da contactar psicologs da scola e scolina. Là pon ins far tests e guardar nua che las difficultads giaschan exact e sche els èn periclitads d'avair problems tar l'emprender da leger e scriver. In test ideal è il "Bielefelder Screening" che examinescha specificamain las premissas che èn necessarias per emprender da leger e scriver. Sche i vegn constatà che l'uffant che ina flailva schientscha fonologica è quest program da trenament ideal.

In ulteriur punct duai vegnir resguardà: Savens u din nus da mussadras che ils cuntegns dals emprims quatter chapitels (tadlar, rimas, frاسas/pled e silbas) èn gia daditg integrads en la lavur en scolina. I suonda la dumonda sche la lavur a la fin cun ils singuls saja propi anc necessaria. Per nus èsi impurtant da menziunar che la structura dal program da trenament cun tscherts principis (sintesa ed analisa) pon vegnir exercitads cun material simpel per pli tard vegnir duvrà cun material pli complex. Uschia era dal singuls suns als pleds ed il cuntrari. Gist quai è impurtant per la efficacitad. Noss studis han mussà che uffants che han terminà il program da trenament sunter il quart chapitel n'han betg gi in effect positiv a lunga vista. Anc ina giada: Mo cun lavurar atras l'entir program tenor la descripziun cun avoir mintga di unitads (!) ha in effect positiv per l'emprender da leger e scriver a lunga vista.

Anc indicaziuns specialas per la lavur cun ils suns singuls (fonems). Questa lavur vegn ad esser nova per ina gronda part da las

mussadras. Segiramain è enconuschent ch'ils nums da bustabs ("A", "Be", "Ce") na vegnan betg duvrads en scolina. Sche ils uffants vulan gia savair co ils singuls bustabs han num, vegnan els emprendids cun lur num per propi ("a", "b", "c"). Uschia vegnan els era duvrads en la lingua discurreda.

Co pon ins svegliar ils sentiments dals uffants per questas pitschnas unitads linguisticas? Qua è cunzunt la fantasia da la mussadra dumandada. Il sun /f/ sa lascha demonstrar fitg bain cun in plima sin il maun. Ils uffants pon dir communablamain plirs pleds e guardar tar tge pleds che la plima sa mova. Era in spievel po dar bleras infurmaziuns per exempel sur da la posiziun da la bucca tar /o/, /m/ u la posiziun da la lieunga tar /l/. I po era esser in agid per ils uffants d'observar in l'auter durant l'articular da differents suns. U ch'ins emprova da sentir nua che la lieunga sa chatta en bucca (sura, sut, davant u davos). Impurtant è da pussibilitar als uffants ils suns cun ils differents segns. Tscherts uffants han gia suenter paucas unitads che fa "Aha" e pon suenter identifitgar ils suns senza difficultads. Auter uffants dovranno pli bler temp per far quest svilup. I na sto betg esser in dischavantatg d'avair uffants fermes ed uffants pli flaivels en la medema gruppa. Ils uffants pli fermes pon gidar als pli flaivels d'entrar en il mund dals suns.

Litteratura

- Breuer, H.; Weuffen, M. (1975): Gut vorbereitet auf das Lesen- und Schreiben lernen? Berlin
- Coltheart, M. (1978): Lexical access in a simple reading task. In: Underwood, G. (Hg.): Strategies of information processing. New York.
- Günther, K. B. (1986): Ein Stufenmodell der Entwicklung kindlicher Lese- und Schreibstrategien. In: Brügelmann, H. (Hg.): ABC und Schriftsprache – Rätsel für Kinder, Lehrer und Forscher. Konstanz, S.32-54.
- Jansen, H.; Mannhaupt, G.; Marx, H.; Skowronek, H. (1998): Bielefelder Screening zur Früherkennung von Lese-Rechtschreibeschwierigkeiten (BISC). Göttingen.
- Kossow, H.-J. (1972): Therapie der Lese-Rechtschreibeschwäche. Berlin
- Küspert, P. (1998): Phonologische Bewusstheit und Schriftspracherwerb: Zu den Effekten vorschulischer Förderung der phonologischen Bewusstheit auf den Erwerb des Lesens und Rechtschreibens. Frankfurt a. M.
- Lundberg, I.; Frost, J.; Petersen, O. (1998): Effects of an extensive training program for stimulating phonological awareness in preschool children. Reading Research Quarterly 23, 263-284.
- Mannhaupt, G. (1992): Strategisches Lernen. Heidelberg.
- Mannhaupt, G. (1994): Deutschsprachige Studien zur Intervention bei Lese-Rechtschreibeschwierigkeiten: Ein Überblick zu neueren Forschungstrends. Zeitschrift für Pädagogische Psychologie 8, 123-138.
- Marx, H. (1992): Vorhersage von Lese-Rechtschreibeschwierigkeiten in Theorie und Anwendung. Universität Bielefeld, unveröffentlichte Habilitation.
- Morgan, W. P. (1896): A case of congenital wordblindness. British Medical Journal 7, 21-28.
- Scheerer-Neumann, G. (1979): Intervention bei Lese-Rechtschreibeschwäche. Bochum.
- Schneider, W. (1997): Rechtschreiben und Rechtschreibeschwierigkeiten. In: Weinert, F. E. (Hg.): Enzyklopädie der Psychologie. Serie Pädagogische Psychologie, Bd. 3: Psychologie des Unterrichts und der Schule. Göttingen, S. 327-363.
- Schneider, W.; Ennenmoser, M.; Roth, E.; Küspert, P. (1997): Kindergarten prevention of dyslexia: Does training phonological awareness work for everybody? Journal of Learning Disabilities.

Schneider, W.; Küspert, P.; Roth, E.; Visé, M.; Marx, H. (1998): Short- and long-term effects of training phonological awareness in kindergarten: Evidence from two German studies. *Journal of Experimental Child Psychology* 66, 311-340.

Schneider, W.; Roth, E.; Küspert, P.; Ennemoser, M. (1998): Kurz- und langfristige Effekte eines Trainings der sprachlichen (phonologischen) Bewusstheit bei unterschiedlichen Leistungsgruppen: Befunde einer Sekundäranalyse. *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie* 30 (1), 26-39.

Schneider, W.; Visé, M.; Reimers, P.; Blässer, B. (1994) Auswirkungen eines Trainings der sprachlichen Bewusstheit auf den Schriftspracherwerb in der Schule. *Zeitschrift für Pädagogische Psychologie* 8, 177-188.

Simon, D. P.; Simon, H. A. (1973): Alternative uses of phonemic information in spelling. *Review of Educational Research* 43, 115-137.

Tillmann, H. G.; Mansell, P. (1980): *Phonetik*. Stuttgart.

Warnke, A. (1992): *Legasthenie und Hirnfunktion*, 2. Aufl. Bern

B Instrucziun per la realisaziun

Chara applitgadra, char applitgader da quest program da trenament,

Uffants en la vegliadetgna da scolina han per gronda part ina lingua chapaivla, disponan d'in stgazi da plects sufficient e fan diever d'ina grammatica pli u main correcta. Ils uffants communitgeschan per gronda part senza problems cun lur conturn.

Tar questa communicaziun quotidiana sa concentreschan ils uffants dentant mo sin la significaziun ed il cuntegn dal plecta. Tschella part dal linguatg - la furma e structura - n'è betg adina conscienta ad els.

Per blers uffants da scolina èsi grev da parter si quai ch'els discurren en singuls plects, silbas ni tuns. Pli tard en la scola duain els dentant bain spert emprender, che quests tuns vegnan represchentads da tscherts segns – dals bustabs -.

Ils resultads da numerus studis psicologics e pedagogics han mussà, che la schientscha linguistica (fonologica) è ina premissa fitg impurtanta per pudair emprender da leger e scriver senza problems. Uffants che èn vegnids promovì en quest sector han pudì profitar durant ina bella part dal temp da scola primar, cumpareglià cun uffants che n'èn betg vegnids promovì.

“Tadlar, gizzar las ureglias, emprender “ sa deditgescha consequentamain a la promoziun da la schientscha linguistica durant il temp da scolina ed il temp prescolar.

Las retschertgas tar il svilup e la realisaziun dal program da lingua han mussà, ch'igl é impurtant da sa tegnair a tschertas reglas durant la lavur cun quests gieus cun clera finamira, per ch'ils uffants possian profitar uschè bain sco pussaivel dal program:

- Il program duai vegnir manà atras uschè regularmain sco pussaivel, vul dir 10 minutas al di, sche pussaivel adina durant il medem temp dal di.
- La structura dal program duai vegnir mantegnida, vul dir, ils differents gieus duain vegnir giugads en la successiun inditgada.
(P.pl. as tegnai als plans diaris prescrits.)

- Ils uffants duain avair il sentiment da giugar. La realisaziun duai avair lieu en in atmosfera patgifica ed empernaivla. Nagin uffant dastga sa sentir tup ni avair l'impressiun d'ina disfatga.
- En *gruppas pitschnas* duain ils uffants vegnir promovids uschè bain sco pussaivel individualmain.
En *gruppas pli grondas* duai la realisaziun da la sequenza da trenament adina sa drizzar tenor ils uffants pli flaivels

L'applitgadra, l'applitgader duai adina pronunziar exact e plaunsieu ils plets e tuns. En la medema maniera sco la mussadra/manadra di avant, duain ils uffants repeter el chor ils plets e tuns.

Il program da lingua na lavura betg cun ils nums dals bustabs mabain cun lur tuns. Quai vul dir ch'igl è impurtant da pronunziar ils differents tuns uschè sco ins discorra realmain (il "h" na vegn pia betg pronunzià sco "ha" mabain sco "h" fladà). L'entschatta è quai forsa in zichel mal-usità e pretenda ina percepziun fitg exacta dal pled e sias cumponentas.

Per ils uffants è questa procedura dentant tut natirala.

Ils *gieus* stattan en ina successiun tenor lur grad da difficultad e duain vegnir applitgads exactamain en quella successiun. I dat latiers in *plan da trenament* detaglià, che mussa cura e con ditg ch'ins lavura cun ils differents *gieus*.

Ils *gieus sa deditgeschan a sis differents aspects. Lur cuntegns èn coordinads e sa cumponan*

1. Gieus da tadlar
2. Rimas
3. Frasas e plets
4. Silbas
5. Suns inizials
6. Fonems

Tar ina part dals *gieus* èsi fitg gidaivel da lavurar cun chartas da maletgs ch'ins sa era retrair tar quai cudesch da lavur.

Dr.Petra Küspert
Prof. Dr. Wolfgang Schneider

C Plan da trenadi

Ina finiastra ei per in'unitad d'exercezi da 5 minutas. La numeraziun muossa sil capetel "giugs"

1. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
1.1 tedlar raumurs	1.4 zuppar il svegliarin	1.6 giug da scutinar	1.7 giug da scutinar cun remas	1.5 scutinar siu num
1.2 nus fagein ramurs e tedlein	1.3 Giachen nua eis?	2.1 versets da trer la sort	2.2 versets d'affons	2.4 nus fagein remas cun nums d'animals

2. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
2.2 versets d'affons	2.5 sas ti far remas	2.7 giug da rema	1.7 giug da scutinar cun rema	2.6 il bastiment ei cargaus cun...
1.2 nus fagein ramurs e tedlein	1.9 udis vus il tgaun?	2.9 rema da maletgs	2.3 far librainein remas	2.8 giug da rema

3. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
2.9 rema da maletgs	3.1 introducziun dalla noziun "construcziun"	3.2 introducziun dalla noziun "plaid"	3.3 exercezis cun construcziuns e plaids	3.4 giugs cun construcziuns e plaids
3.1 introducziun dalla noziun "construcziun"	3.2 introducziun dalla noziun "plaid"	1.8 pèrs da plaids	2.3 far librainein remas	2.10 in asenet pign grisch

4. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
3.5 finescha la construcziun	3.3 exercezis cun construcziuns e plaids	3.4 giugs cun construcziuns e plaids	3.7 plaids cumbinai	3.6 exercezi cun plaids liungs e cuorts
2.1 versets da trer la sort	3.4 giugs cun construcziuns e plaids	2.4 nus fagein rema cun nums d'animals		

5. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
3.7 plaids cumbinai	4.2 giug cun la balla	4.4 il successur dil retg	4.5 pren in object ord la chista	3.6 exercezis cun plaids liungs e cuorts
4.1 sblatschar nums	2.5 sas ti far rema	4.4 il successur	4.5 pren in object ord la chista	4.3 gl'emprem tedlar e lu mirar

6. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
4.2 giug cun la balla		4.6 historia dil follet	4.7 balla da silbas	2.3 far libramein remas
4.5 pren in object or dalla chista	4.3 gl'emprem tedlar e lu mirar	4.6 historias dil follet	4.7 balla da silbas	4.5 pren in object ord dalla chista

7. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
4.6 historia dil follet	2.9 rema da maletgs	3.7 plaids cumbinai	5.1 lignar il num	5.2 anflar caussas
4.6 historia dil follet	4.7 balla da silbas	5.1 lignar il num	4.7 balla da silbas	5.1 lignar il num

8. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
5.2 anflar caussas	5.3 jeu patratgel vid...	4.7 balla da silbas	5.3 jeu patratgel vid...	5.4 fai adatg agl emprem tun
5.2 anflar caussas	4.3 gl'emprem tedlar e lu mirar	5.3 jeu patratgel vid...	2.2 versets d'affons	5.7 historias misteriusas

9. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
5.7 historias misteriusas	5.5 prender naven suns inizials	5.8 anfla il davos tun	4.3 gl'emprem tedlar e lu mirar	5.6 tschentar tuns
5.5 prender naven suns inizials	2.1 versets da trer la sort	5.8 anfla il davos tun	5.6 tschentar tuns	5.5 prender naven suns inizials

10. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
5.3 jeu patratgel vid...	5.8 anfla il davos tun	5.2 anflar caussas	5.6 tschentar tuns	5.5 prender naven tuns
5.4 fai adatg agl emprem tun	2.3 far libramein remas	5.2 anflar caussas	5.6 tschentar tuns	5.5 prender naven tuns

11. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
5.8 anfla il davos tun	5.5 prender naven suns inizials	6.1 co senumna il plaid?	2.9 rema da maletgs	6.2 suns e tuns cul bal
5.7 historias misteriusas	6.3 suns e tuns (cun plaids liungs)	6.3 suns e tuns (cun plaids liungs)	6.4 la historia dil nanin 2	6.5 nus encurren igl...

12. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
6.2 suns e tuns cul bal (cun plaids cuorts)	6.3 suns e tuns (cun plaids liungs)	5.6 tschentar tuns	5.5 prender naven suns inizials	6.1 co senumna il plaid
6.2 suns e tuns cul bal (cun plaids cuorts)	6.3 suns e tuns (cun plaids liungs)	6.3 suns e tuns (cun plaids liungs)	6.4 la historia dil nanin 2	6.5 nus encurren il...

13. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
5.8 anfla il davos tun	6.6 plaid cun paucs suns	6.4 la historia dil nanin 2	6.6 plaid cun paucs suns	6.7 plaid cuorts cun dapli suns
6.5 nus encurin il...	6.6 plaid cun paucs suns	6.4 la historia dil nanin 2	2.4 nus fagein remas cun nums d'animals	6.7 plaid cuorts cun dapli suns

14. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
5.4 fai adatg agl emprem tun	6.6 plaid cun paucs suns	6.4 la historia dil nanin 2	5.5 prender naven tuns	6.7 plaid cuorts cun dapli suns
6.7 plaid cuorts cun dapli suns	6.7 plaid cuorts cun dapli suns	2.7 rema d'acziun	6.7 plaid cuorts cun dapli suns	6.1 co senumna il plaid?

15. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
6.7 plaid cuorts cun dapli suns	2.8 giug da rema	6.5 nus encurin il...	6.7 plaid cuorts cun dapli suns	2.9 rema da maletgs
6.7 plaid cuorts cun dapli suns	6.3 suns e tuns (cun plaid pli liungs)	5.4 fai adatg agl emprem tun	6.8 plaid pli liungs cun dapli suns	6.8 plaid pli liungs cun dapli suns

16. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
2.9 rema da maletgs	6.8 plaidis pli liungs cun dapli suns	6.8 plaidis pli liungs cun dapli suns	5.5 prender naven suns inizials	2.9 rema da maletgs
6.7 plaidis cuorts cun dapli suns	5.6 tschentar tuns	6.8 plaidis pli liungs cun dapli suns	6.5 nus encurin il...	6.9 tgei plaid ei il pli liung?

17. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
6.10 vid tgei maletgs patratgel jeu?	5.6 tschentar tuns	6.8 plaidis pli liungs cun dapli suns	6.10 vid tgei maletg patratgel jeu?	6.9 tgei plaid ei il pli liung?
6.10 vid tgei plaid patratgel jeu?	6.9 tgei plaid ei il pli liung?	6.10 vid tgei maletgs patratgel jeu?	5.5 prender naven suns inizials	6.9 tgei plaid ei il pli liung

18. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
6.14 enquera il pli cuort/liung plaid	6.12 legna in plaid	6.8 plaidis pli liungs cun dapli suns	5.5 prender naven suns inizials	2.5 sas ti far rema
5.4 fai adatg agl emprem tun	6.12 legna in plaid	6.13 scatla cun caussas	6.4 la historia dil nanin	6.11 dai in schenghetg

19. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
6.13 scatla cun caussas	6.15 vischins	6.8 plaids pli liungs cun dapli suns	6.13 scatla cun caussas	5.8 anfla il davos
6.13 scatla cun caussas	6.12 legna in plaid	6.13 scatla cun caussas	6.4 la historia dil nanin 2	6.11 dai in schenghetg

20. Jamna				
Gliendisdis	Mardis	Mesjamna	Gievgia	Venderdis
6.7 plaids cuorts cun dapli suns	5.5 prender naven suns inizials	6.13 scatla cun caussas	6.10 vid tgei maletg patratgas ti?	6.13 scatla cun caussas
6.8 plaids pli liungs cun dapli suns	6.11 dai in schenghetg	6.13 scatla cun caussas	6.10 vid tgei maletg patratgas ti?	6.11 dai in schenghetg

D Giugs

Plan da trenadi		1-7		
1. Giugs da tedlar	8		4. Silbas	19
1.1 tedlar ramurs	8		4.1 sblatschar nums	19
1.2 nus fagein ramurs e tedlein	8		4.2 giug cun la balla	19
1.3 Giachen nua vas?	9		4.3 gl'emprem mirar e lu tedlar	19
1.4 zuppar il svegliarin	9		4.4 il successur dil retg	19
1.5 scutinar siu num	9		4.5 pren in object ord la chista	20
1.6 giug da scutinar	9		4.6 historia dil follet	20
1.7 giug da scutinar cun rema	9		4.7 balla da silbas	20
1.8 pèrs da plaids	9			
1.9 udis vus il tgaun	10			
2. Remas	11		5. Sun inicial	21
2.1 versets da trer la sort	11		5.1 lignar il num	21
2.2 versets d'affons	12		5.2 anflar caussas	21
2.3 far libramein remas	13		5.3 jeu patratgel vid	22
2.4 nus fagein remas cun nums	13		5.4 fai adatg agl'emprem tun	22
2.5 sas ti far rema?	13		5.5 prender naven suns inicials	22
2.6 il bastiment	14		5.6 tschentar tuns	23
2.7 rema d'acziun	14		5.7 historias misteriusas	23
2.8 giug da rema	14		5.8 anflar il davos tun	23
2.9 rema da maletgs	15			
2.10 in pign asenet grisch	15			
3. Construcziuns e plaids	16		6. Phonem	24
3.1 introducziun dalla noziun "construcziun"	16		6.1 con senuma il plaid	24
3.2 introducziun dalla noziun "plaids"	16		6.2 suns e tuns cul bal (plaids cuorts)	24
3.3 exerchezis cun construcziuns e plaids	16		6.3 suns e tuns cul bal (plaids cuorts)	25
3.4 giugs cun construcziuns e plaids	16		6.4 la historia dil nanin 2	26
3.5 finescha la construcziun	17		6.5 nus encurin igl "l"	26
3.6 exerchezis cun plaids liungs e cuorts	17		6.6 plaids cun paucs suns	29
3.7 plaids cumbinai	18		6.7 plaids cuorts cun dapli suns	30
			6.8 plaids pli liungs cun dapli suns	30
			6.9 tgei plaid ei il pli liung	31
			6.10 vida tgei maletg patratgel jeu?	31
			6.11 dai in schenghetg	31
			6.12 legna in plaid	31
			6.13 scatla cun caussas	32
			6.14 enquera il pli cuort/liung plaid	32
			6.15 vischins	32

1. Giugs da tedlar

Ils exerchezis 1.1 tochen 1.9. drezzan la concentraziun dils affons sin ramurs e suns en nies contuorn.

1.1 tedlar ramurs

Proposta per la mussadra:

Ins sa entscheiver il giug cun dar il pensum als affons da seser cun egls serrai e tedlar prezis sin ramurs ord lur contuorn.

Ils affons emprendan spert da tedlar activamein.

nus tedlein:

- ramurs d'ordadora
- ramurs d'endadens
- ramurs en nus sezs
- cun egls serrai
- cun egls aviarts

nus udin:

- il suflar dil vent
- il schuschurar ella cruna dalla plonta
- las ramurs dils autos
- pass sin glera, pastg, plattas,...
- uorlar dil tgaun
- eav.

1.2 nus fagein ramurs e tedlein

Ils affons sesan el rudi, siaran ils egls durent che la mussadra fa ina ramur sco p.ex. sfegliar in cudisch. Silsuenter astgan ils affons lignar tgei ramur che la mussadra ha fatg (la mussadra sa era star davos in umbrival ni in parisol).

Pli tard sa la mussadra era far *duas ramurs ina suenter l'otra*, las qualas ils affons duein lura lignar.

Sch'ils affons ein cul temps pli versai da tedlar e seregurdar, sa la mussadra era far ina seria da ramurs.

variaziun: repeter ina seria da ramurs nua ch'ina ramur vegn denton

sursiglida

(„Tgei ramur haiel jeu emblidau?“)

propostas per ramurs:

1. tagliar culla forsch
2. ramurs da raspar
3. schar rebatter in bal giun plaun
4. pitgar cul marti
5. far péz al rispli
6. smugliar pupi
7. faldar pupi
8. siglir
9. zappitschar culs peis giun plaun
10. seschluitar
11. sblatschar
12. spluntar vi dla preit/ meisa/ finiastra/ scaffa
13. schumbrar cullas unglas sin la meisa
14. sgartar
15. schluppegiar cun la detta
16. schluppegiar culla lieunga
17. schular
18. caminar
19. schar dar caussas giun plaun ni silla meisa
20. furschar ils mauns
21. svidar aua en in cup
22. turschar cun in tschadun pign
23. schar ruclar ina rucla dalla meisa vi
24. serrar ina tastga
25. scriver enzatgei vid la tabla
26. malegiar stagn sin in pupi
27. scriver cul rispli

28. pitgar duas caussas ina
encunter l'otra
29. metter ina scadiola sin in
tagliar pign
30. scarpar pupi
31. smugliar pupi d'argien
32. magliar in meil
33. lippar
34. tagliar cun in cunti
35. far miulas cun in biscotg
36. far giu nas
37. better clavs giun plaun

1.3 Giachen, nua eis?

Il s'affons sesan ni stattan sin peis el rudi ed ein tut ruasseivels. In affon stat el miez dil rudi e tegn serrau ils egls (ni ha ligiau entuorn in fazalet). In auter affon va bufatg en in cantun e di „pip“ (ni mu, bst, vu, miau, dütt). Igl affon el miez dil rudi duei mussar danunder ch'il sun ei vegnius ed era indicar sche „Giachen“ ei sezuppaus giun plaun ni sch'el stat forsia sin ina sutga. El sto pia precisar exact ord tgei cantun dalla stanza ch'il sun vegn. Sch'igl affon el miez dil rudi ha saviu eruir danunder ch'il sun ei vegnius, vegn midau aschia ch'igl affon ch'ei sezuppaus vegn el miez dil rudi ed ei vegn tscherniu in niev „Giachen“.

1.4 zuppar il svegliarin

In affon vegn tschernius e banduna la stanza. La mussadra ni in dils affons zuppa ussa in svegliarin, in`ura da cuschina ni in`altra ura che fa dad ault tictac. Igl affon ch'ei ordadora astga ussa turnar ella stanza e duei empruar d'anflar il svegliarin cun suandar la canera da quel. Tut ils auters affons sesan fetg quiet sin lur sutgas.

1.5 scutinar siu num

In affon vegn tschernius e banduna la stanza culla scolasta. Els dus discussiuneschan sin tgei num ch'igl affon duei tedlar cura ch'el tuorna puspei anen. Il s'auters affons van entuorn bufatg a scutinond lur num (els san naturalmein buca sin tgei num ch'igl affon ha da tedlar). Igl affon vegn menaus en scoletta dalla mussadra. El va entuorn ed emprova d'udir ora dils auters il num sil qual el duei tedlar. Sch'igl affon ha udiu il num embratscha el

quei affon cul num ch'el ha encuretg.

1.6 giug da scutinar (telefon silenzius)

Il s'affons e la mussadra sesan el rudi. La mussadra ei la „parsura da scutinar“. La parsura scutina ina construcziun ell'ureglia dil vischin seniester. Quel di vinavon a siu vischin quei ch'el ha udiu. Ha il davos affon survegniu la posta scutinada, di el dad ault la construcziun.

1.7 giug da scutinar cun rema

Quei giug corrispunda al giug da scutinar (1.6), mo ch'ei vegn quella gada buca tarmess ina construcziun „sin viadi“ mobein dus plaid en rema.

exempels:

- tgesa - Nesa
- tetg - maletg
- sagleir - bargeir
- cular - cantar
- tat - mat
- seiv - neiv
- gligna -gagligna
- tschincung -savung
- pang - mang
- tarpung - lumpung
- cuntel - martel
- nursa - bursa
- tgapela - padela
- geia – veia

1.8 pèrs da plaid

Il s'affons sesan el rudi. La mussadra annunzia ch'ella ditschi ussa dus plaid. Il s'affons duein clamar sche quels dus plaid tunan tuttina ni forsia different.

pèrs da plaid:

puppa – puppa nursa - cursa
canzung – cantung tot -tot

letg - tetg	cò - lò
magler- tagler	meil - peil
rassa - cassa	teiss - teiss
codesch - codesch	mat - tat
cun - cun	mal - pal
pedel - penel	bau - bau
canaster - canaster	eir - reir
faziel - faziel	se - se
dodesch - codesch	mia -Pia
carunga - carunga	tren - tram
tgavel - tgaval	lom - fom
soua -scoua	seiv - neiv
creida - treida	pez -piz
tgotschas - tgotschas	fegl - begl
stgella - stgela	teila - steila
betg - letg	odour - our
maletg -tgametg	lenn - lom
locomotiva - locomotiva	

1.9 udis vus il tgaun?

Ils affons sesan el rudi e la mussadra annunzia: „Jeu prelegel a vus ina historia dad in tgaun. Tedlei fetg bein. Mintga gada che vus udis il plaid ‚tgaun‘ astgeis vus clamar dad ault ‚vu‘. Nus empruein ina gada: ‚tgaun‘...“

Sch'ils affons han capiu ed exercitau l'introducziun, prelegia la mussadra la suandonta historia.

La historia dil tgaun

En'eda erigl en pitschen tgang. Chel tgang viveva cun Adriana e Clo ainten ena tgesa agl our digl gôt. En de èn igls unfants spassageas cun igl tgang tras igl gôt. Tottanegna savoir a igl tgang ensatge tot spezial, igl tgang ò numnadamaintg en bung nas. El savoir ena glioir. Cò è igl tgang scappo, curria ainten igl ttagliom e suando agls fastez dalla glioir, scu chegl tg'igls tgangs fon chegl. La savoir dalla glioir niva adegna pi ferma e la gula digl tgang adegna pi gronda. Igl tgang fascheva adegna pi gronds sagls anfignen tgi – opla – el ò fatg ena tgimirola sur en bulia. Ossa era igl tgang amparmalo ed ò giappo segl bulia u scheia dad ot scu tgi en tgang so giappar. Siva da chegl ò igl tgang anblido la glioir ed è spert puspe curria anavos tar Adriana e Clo. Els òn gia plascheir da vuseir puspe sies tgang. Tots treis èn turnos a tgesa ed Adriana e Clo on rachinto a lour genitours la legra istorgia digl tgang e digl bulia.

2. Remas

Las remas animeschan ils affons da respectar la structura da suns dil lungatg. Entras l'occupaziun culla rema duei igl affon vegnir cunscients ch'il lungatg ha buca mo in cuntegn ed ina muntada, mobein era ina fuorma (ch'ins sa udir). Il medem mument vegnan enconuschantas remas repetidas e cuorts versets emprendi. Nus savein denton era giugar en in'otra moda cun remas, p.ex. „far remas cun nums d'animals“, ni „il bastiment ei cargaus cun...“.

Ei suondan uss entgins exempels da giugs cun versets d'affons e versets da trer la sort:

⇒ La mussadra prelegia il verset.

Ella

duei surfar culla rema e tener en il ritmus.

⇒ Silsuenter vegn il verset repetius lingia per lingia. (ils affons repetan dad ault el chor).

⇒ Il tempo vegn adattaus aschia che tut ils affons han la pusseivladad da vegnir suenter.

⇒ Sch'ils affons damognan il verset, sa quel vegnir applicaus sin differentas modas:

- il verset sa vegnir scutinaus;
- il verset san ins dir fetg dad ault;
- il verset sa crescher ell'intensidad dil tun e puspei sesminuir. Il verset sa circular el rudi, sche mintga affon di in plaid

-

2.1 versets da trer la sort

Tier bia giugs ston ins igl εμπrem eleger in affon avon che saver entscheiver. Per far quei san ins duvrrar fetg bein vegls versets da trer la sort!

Ils versets che suondan san era vegnir cumpletai cun atgnas propostas. Ils versets da dumbrar ora duessan esser cuorts, sempels e forsa schizun enconuschents als affons!

Egn, dus, treis,
plang è betg teiss,
freid è betg tgod,
tard è betg bod,
deir è betg lom,
fagn è betg strom.

Set e set
e treis dischset,
e treis ed egn
tgi fon vantgegn.

Sen clutger ògl do las nov,
la gaglign'ò fatg en ov.
Or digl ov vign en pulschagn,
chel magl'igl vainter plagn.
El vo sensom la punt
e dat cugls peis a munt.

Eni, meni calcadogna,
la glimagli'ò nigna tgomma,
vo gugent giuador,
te ist aint e te ist or.

2.2 versets d'affons

Chel tgi è lavo oz bot,
ed è ia aint igl gôt,
Chel tgi vo cugl tgea ad ot,
Chel tgi beva cafe tgod,
Chel tgi cloma tot dad ot,
"ossa vigna sen Crestot!"

Pol e Clo,
von bagn a pro,
vignan bagn peregrina,
partan tot adegna!

I totga da mezde,
igl tat ò mal agl pe.
La mamma ò fatg malungs,
igl bab ò detg tgi seian bungs.
Marionna e Fluregn,
on maglea tot a fegn.

Gligna, gligna ve sur mar,
ast uscheia bler da far,
per rumantsch e per tudestg,
gleichast e mantignas frestg,
Gion Celest,
sensom igl crest.

Signour Cotschen vo segl pro
ed antopa signour Blo.
La caleira digl suglegl
fò livar els tge smarvegl.
Vurde tge tg'è capito,
violet è anc rasto.
A Berna sgola donna Blava,
lò donna Menla antupava.
En avioul las dat en ghegl
ed ellas crodan aint igl begl.
Ma tge ègl ossa davanto
en'ava verda scu igl pro.
Igl mellen stuagn anc cugl cotschen
masdar,
per ena nova calour neir da far,
egn, dus, treis vurde tots bagn
signour Oransch ,oss salidagn.

la sung igl pitour
angivign tge calour
tgi plai gist igl mument
a tè igl pi stupent!

La glioir e la gagligna
on dei discussiuno,
schi dèssan oss per Pasca
igls ovs dar verd u blo.
La gagligna cò sbarbglotta
"la vess pi gugent verd,
la premaveira è bela
e l'erva crescha spert.
"Sast tge?" dei la glioiretta
" ia crei tgi alv fiss bi
laschagn per oz uscheia
dumang midainsa igl gi."

2.3 far libramein remas

La mussadra di in plaid a mintga affon e mintga affon enquera in plaid che va en rema. Igl ei tuttina sche quei plaid ha ina muntada ni buca. Casa – basa ei aschi endretg sco capiala – miala.

Exempels per pliads ch'ins sa numnar als affons:

streia	purschel	pang
giat	scarpar	tera
gasetta	posta	seiv
tgapela	canaster	maletg

2.4 nus fagein rema cun nums d'animals

La mussadra di l'emprema part dalla construcziun e lai encurir ils affons plaid da rema. Mintga rema vegn repetida dil chor suenter ch'ella constat.

Igl liun/pivung
è en grond ... (magliung)

La glioiretta
ligia la ... (gasetta)

La nursa
fò ena ... (cursa)

Igl tgang
maglia ... (pang)

Igl giat
corra siva igl... (tat)

Igl erizung
maglia en ... (izung)
pecla scu en ... (barschung)

Igl cot
canta ... (dad ot, bot)

Igl crocodil
sanoda ainten igl ... (Nil)

La furmeila
sclaveglia sen ena... (urteila)

La glimaia
saruschna sot la ... (tgaglia)

La meir,
ò gugent pang ... (deir)

La talpa
vei mal e... (palpa)

2.5 sas ti far rema?

Tut ils affons sesan el rudi. La mussadra prelegia la rema ed ils affons portan propostas per il plaid che manca.

Cura ch'il plaid da rema ei anflaus, repetan tuts il plaid dad ault el chor.

Peder so cular,
Gion so ... (cantar).

La tatta ligia
avant la ... (tigia).

Tona sunga
oh scu chegl... (tunga).

Igl pasterner fò pang
per l'otra ... (dumang).

Igl mulegn,
rolla sainza ... (fegn).

La neiv
croda sen la ... (seiv).

Alfonsign
ò cumpro en bel ...(scalign).

La matta pò reir
igl mat stò ... (bargeir).

Igl giat
letga or digl ...(plat).

2.6 il bastiment ei cargaus cun...

material: bal

Il giug vegn giugaus cun rema cun quei ch'il bastiment ei cargaus cun plaids da rema.

Ils affons e la mussadra sesan el rudi; la mussadra ha il bal e betta quel ad in affon schend: „il bastiment ei cargaus cun ‚plonta‘.“ Igl affon plidentau enquera in plaid da rema sin ‚plonta‘ e betta anavos il bal alla mussadra.

La mussadra gida cun propostas per plaids da rema, sch'igl affon ha difficultads. Sch'ei vegn anflau negins plaids da rema pli, vegn ei elegiu in niev plaid.

exempels:

mang	purschel	scoletta
pang	cuntel	gasetta
tgang	vadel	caretta
sang	tunnel	
	mattetta	

calzer	gligna	pitour
mazler	Babigna	our
faner	gagligna	calour
pasterner	pigna	odour

2.7 rema d'acziun

material: cartas da maletgs

Ils affons sesan el rudi. La mussadra aulza ina carta, di l'entschatta dalla rema, p.ex.: „il glatsch liua“ ed ils affons contemplan il maletg per veser sch'els anflan ina rema adattada, p.ex.:

„la buoba siua“. Sedat negina rema vegn ei priu la proxima carta da maletgs.

propostas:

<i>entschatta</i>	<i>carta</i>
<i>dalla rema:</i>	<i>da maletgs:</i>

1. I fò stgeir.

Igl mirader fò meir.

2. Igl anel targleischa.

La candeila
gleischa.

3. Igl om siva.

Igl glatsch liva.

4. L'ava è ainten la sadela.

Igl mat ò lungurela.

5. La donna puzegia.

Igl unfant malegia.

6. La puppa stò bargeir.

Igl pup pò reir.

2.8 giug da rema

La mussadra di in plaid, p.ex. „capi“.
Silsuenter vegnan dus auters plaids
numnai, p.ex. „vadi/vacca“.

Ils affons duein ussa numnar il plaid
che rema sil plaid numnaus igl
emprem, pia sin „capi“.

propostas:

rassa	tgotschas/ cassa
tgametg	tetg / plievgia
capricorn	tscherv / pop-corn
tomata	salata / cotschen
stgaffa	trocla / ghiraffa
tgang	giat / pang
rosa	sosa / flour
codesch	figl / dodesch
anel	rentga / canel
martel	cuntel / gottas
letg	retg / tarbet
steila	tschiel / candeila

2.9 rema da maletgs

material: cartas da maletgs

Ils affons sesan el rudi. La mussadra
muossa als affons in maletg suenter
l'auter. Mintga affon elegia ussa in
maletg e raquenta tgei che quel
presenta. Alla fin anfla el in plaid da
rema adattau.

exempels:

<i>maletg</i>	<i>plaids da rema (ch`ils scolars han d`anflar)</i>
savlung	batung, pivung, marschung,
candeila	steila, meila,
mang	pang, tgang, sang,
cural	bural, temporal,
forbesch	codesch, polesch

cola	dodesch,
rosa	sola, bola, mola,
giat	sosa, crosa,
palpiera	tat, mat, plat
uigl	fiera, maniera,
verd	vigl, stigl, bigl,
	spert, alert, pardert,
	ert,

2.10 in pign asenet grisch

Ils affons dattan il maun el rudi. In
affon astga esser igl asen e va
entuorn el rudi. Tier „...scrola...“ stat igl
asen eri e fa il moviment
corrispudent. Tier „...i-a...“ enquera
igl asen in partenari. Quels dus
fuorman in tren ed il giug entscheiva
danovamein. Ussa eisi dus asens, la
proxima gada quater, lura otg eav.

text dalla canzun:

En pitschen asenet vo pigl mond
anturn, el scassa sia testa anfign tg'el
vign tot sturn.
I-a, i-a, i-a, i-a, i-a!

Construcziuns e plaids

3. Construcziuns e plaids

Quella part muossa als affons ch`ins sa era parter si quei ch`ins di en pli pintgas unitads. Ei fa senn da giugar aschi ditg cun las noziuns „construcziun“ e „plaid“ tochen ch`ils affons sentan, ch`il lungatg consista da construcziuns different liungas e che quellas construcziuns consistan da *plaids* different liungs.

3.1 introducziun dalla noziun „construcziun“

Mo cun ina construcziun san ins raquintar ina fetg cuorta historia. La mussadra muossa ina retscha exempels.
(Ils affons ein las personas principalas),
p. ex.

Linda ò fom.
Peder tschainta.
Sabrina ò flours.
Flours flureschan.
Tina canta.
Bello giappa.
Matteo corra.

Suenter mintg`exempel repeta la mussadra ch`ei setracta d`ina „construcziun.“ Dad ault ed el chor repetan ils affons il plaid „construcziun.“
La mussadra damonda:
“Tgi sa dir ina construcziun?”
Gl`emprem duessan tut ils affons numnar in exempel, pli tard tonsch`ei sche mintgamai treis ni quater fuorman ina construcziun.

3.2 introducziun dalla noziun „plaid“

Material: Tscheppa da colur
La mussadra elegia ina cuorta construcziun P. ex. „Clau termaglia.“Quella

construcziun vegn messa cun tscheppa. Ei vegn aschia capeivel che la construcziun consista da dus *plaids* (*tscheps*). La tscheppa muossa in maletg concret pils plaids. Suenter vegn tschentau ina nova construcziun cun treis plaids. La tscheppa vegn messa exactamein sut l`emprema tscheppa.
P. ex. „Werner ha fom.“
Ins plaida sur dil diember da plaids, e cumpareglia la lunghezia dallas duas construcziuns.
„.....Quella construcziun ei pli liunga perquei ch`ella ha pli biars plaids.“

Clau

termaglia

Werner

fom

ha

Exempels:

Gion tarmaglia.	Pius fò fagn.
Bab lavura.	Nora maglia meila.
Mamma canta.	Tatta truscha pasta.
Anna sa lava.	Oliver sunga
ghitarra.	
Tatta ligia.	Berta fò pettas.
Tat dorma.	Bab lavura dei.
Paul cloma.	Gabi sa noda
bagn.	
Nesa cuntscha.	Giats maglian
meirs.	

3.3. exerchezis cun construcziuns e plaids

Material: Tscheppa

Mintg`affon survegn sis ni siat tscheps. La mussadra di ina construcziun. Gl`emprem mo cun dus tochen treis plaids. Ils affons ston lignar cons plaids che la construcziun ha. Per mintga plaid mettan els in tschep. (Plaun plaunet san ins metter tut la tscheppa en direcziun da leger).

Ils giugs

La mussadra ha gia mess la construcziun cun tscheppa. Ussa vegn l`atgna construcziun cumparegliada cun quella dalla mussadra. In affon vegn intimaus da repeter la construcziun, durant ch`el muossa sin mintga tschep (plaid).

Cul temps vegnan las construcziuns prolungidas. Ins plaida da construcziuns liungas e cuortas.

Impurtant: Gl`emprem duess`ins, sche pusseivel, eleger plaids mo cun ina silba. Ei savess dar confusiuns da differenziar durant dumbrar denter plaid e silba.

Pli tard tier l`introducziun da plaids cun pliras silbas ston ins tematisar, ch`in plaid sto era haver ina muntada. Aschia sa per ex. „anda“ buca exsister ord dus plaids, perquei che „-da ha negina muntada.

3.4 giugs cun construcziuns e plaids

Material: Tscheppa

(1) „Ussa raquentel jeu a vus enzatgei: 7,6,5,4,3,2,1, dumbra il nanin. Co numnein nus aschi` enzatgei?- Endretg, ina construcziun“.

La mussadra muossa sils affons e parta tier a mintgin in plaid dalla construcziun. Igl`emprem affon survegn „ dumbra“, il secund „il“, il tierz „nanin“.

Ils affons che survegnan il plaid vegnan supplicai da star sin peis. Cura ch`ils treis „plaids“ stattan sin peis repeta mintg`affon siu plaid en la dretga successiun.

„Cheu stat ina construcziun. Cons plaids ha ella?-

Gie, ella ha treis plaids.

Nus empruein ussa da metter la construcziun cun nosa tscheppa. Havein nus treis plaids?“

(2) „Affons portan fluras“ Sco tier (1) din treis ulteriurs affons mintgamai in plaid. Ei vegn puspei

cumparegliau cun la construcziun ch`ei gia messa.

(3) „Strias portan scuas“ Sco tier (1): Ils proxims treis affons din mintgamai in plaid. Puspei vegn dumbrau ils treis plaids e cumparegliau cun la tscheppa.

(4) „Um da neiv, sper la seiv“ Ils affons repetan la rema cun l`entira gruppa. Ussa san ins crear versets – pia remas che vegnan mintgamai variadas cun in plaid per persuna (mira propostas: „remas d`affons 2.2) Quei giug duessan ins repetter aunc cun auters versets.

3.5. finescha la construcziun

„Ussa ditgel jeu ina construcziun, mo tedlei bein, ell`ei buc`a fin, ei manca enzatgei. Gidei mei a finir la construcziun“.

La mussadra di per exempel:

„Igl auto ei.....“.Ils affons ventschan: (mellens, verds, sperts etc.)

Pli tard san ins dumandar ils affons, cons plaid che la construcziun ha. Sco agid san ins duvra la tscheppa.

Exempels:

Las tgotschas èn....(blavas /belas)

L`ora è.....(treida / bela)

Mamma cuschigna...(bagn /reis)

Bab lavura ainten.....(iert /uigl)

Petra tarmaglia cun..(puppas /me)

Clo vo cun.....(velo/ auto/ töff)

Segl pang

è.....(lugargia/tgern)

3.6 exerchezis cun plaid liungs e cuorts

Material: tscheppa da differenta lunghezia ni cartun.

Construcziuns e plaid

Sch`ins ha luvrau in temps cun plaid e construcziuns, san ins entscheiver a discuorer sur dalla lunghezia dil plaid.

Ei vegn mess enqual plaid e tschep dalla medema lunghezia in sin l`auter.

Per che la lunghezia dils plaid seigi pli clara als affons, san ins era scriver quels sin cartun e tagliar ora.

Exercezi:

Metter ni scriver ordavon plaid da differentas lunghezas. Quels vegnan zuppai dils affons. La mussadra damonda ils affons tgei plaid che para ad els pli liungs „tren“ ni „scarsola“. Schigleiti ch`ils affons han rispundiu,vegnan ils dus plaid mussai. Ils affons san mirar, sch`els han lignau endretg. Per anflar la dretga sligiazion ston ils affons emblidar cheu la muntada dil lungatg (dil plaid) e seconcentrar mo sin la fuorma (lunghezia dil plaid).Per els ei quei mo pusseivel entras l`attenziun linguistica.

Propostas da plaid:

giat	buccareida
meir	elefant
tren	locomotiva
roda	fanestra
bau	papagiagl
peir	canaster
urs	gagligna

3.7 plaid cumbinai (cumbinialas)

Ils affons emprovan d`anflar ora, tgei niev plaid ch`ei dat, sch`ins cumbinescha dus plaid (lai s`entupar dus plaid). Mintga maun concretisescha in plaid. Ils mauns vegnan menai plaunsiu in encunter l`auter entochen ch`els s`entaupan.

Ei fa senn da prender dus plaid che

han ina muntada.

Exempels:

barba	-	pegn
porta	-	satg
palma	-	mang
tschitscha	-	polver
tschitscha	-	det
tgea	-	deir
taglia	-	crappa
boglia	-	meila
tgern	-	portg
gligna	-	plagna
mesa	-	gligna
petga	-	lagn
balla	-	pe
balla	-	soua
siainta	-	mangs
teila	-	filunza
teira	-	strubas

Quei giug san ins era giugar cuntrari. Mintg`affon survegn in plaid cumponiu, e sto lu sez anflar ora da tgei duas „parts plaid“ ch`ei setracta. Puspei san ils affons duvrar ils mauns per illustrar.

IlS giugs

4. Silbas

Nus entschevin cun sblatschar las silbas da nies agen num, e silsunter sblatschein nus biars differents plaid (analisa).

Nus continuein a lignar plaid. IlS affons fuorman plaid da singulas silbas:

„Um-bri-va“ dat „umbriva“ (sintesa). Las silbas ein da pronunziar aschia, sco quei ch`ellas tunan el lungatg da mintgadi, senza risguardar l`ortografia.

4.1 sblatschar nums

IlS affons e la mussadra sesan el rudi. Els elegian in affon, quel di siu prenum e l`entira gruppa sblatscha quel en silbas.

Cuntinuar il giug culs proxims affons.

4.2 giug cun la balla

Material: Balla

La mussadra fiera la balla ad in affon. Quel di siu prenum, gl`empren cumplet e lu en silbas, e fiera la balla ad in auter affon. Era quel di siu num cumplet ed en silbas, eav.

Variaziun: In affon fiera la balla ad in auter cumpogn e numna las silbas dil prenum da quel che survegn la balla.

4.3 gl`emprem tedlar e lu mirar

Material: Cartas cun maletgs

Tier quei giug san ils affons exercitar da trer ensemen (sintesa) las silbas ad in entir plaid. La mussadra di: "Ossa lainsa tadlar e vurdar maletgs. Cò vaia tgeras cun maletgs.

la na dei betg a vusoters tge maletgs tg'ins vei sen chellas tgeras. Vusoters stuez tadlar e deir chegl a me. la geid en zichel. la pronunzta igls plets enpo oter tgi schiglio e vusoters stuez angivinar tge tgi gl'è".

Las silbas dils plaid vegnan ussa partgidas entelgeivlamein (monoton e cun ina clara pausa denter las silbas, p.ex. „elefant“). Aschi gleiti ch`ils affons han anflau ora da tgei ch`ei setracta, san ins mussar il maletg.

4.4 il successur dil retg

Tuts stattan sin peis el rudi.

All`entschatta ei la mussadra il retg. Pli tard sa in affon esser il retg. Il retg elegia in plaid che selai representar bein cun far moviments, star agrad si, marschar etc.

P. ex "mar-schar". Quei plaid vegn plidaus cun ina clara pausa denter las silbas, duront ch`ins „marscha“ el tact cun las silbas.

Tut ils auters affons fan suenter (imitar).

Pils affons eis ei impurtont da sentir ch`els semuantan el tact dils plaid. Ils plaid ston ins exprimer en in bien tact, aschia che tuts restan el tact.

Propostas:

sa-gleir	sal-tar	cor-rer
spla-tscher	sa sten-der	tschan-tar
spas-sa-ger	dur-meir	vi-an-dar
ru-schnar	tga-val-ger	zap-pi-gneir
rud-lar	sgu-lar	zins-lar
sa-nu-dar	scli-vi-glier	zop-pa-ger

Silbas

4.5 pren in object ord la chista (truca)

Material: Cartas cun maletgs

Nus rimnein dabia caussas (objects, cartas cun maletgs) e mettein quellas en in canaster ni en ina chista. Senza mirar astga in affon suenter l`auter prender in maletg ord la chista. Dad ault ston els mintgamai dir tgei ch`els han anflau: "Quei ei in elefant".

Nus sblatschein il plaid „e-le-fant“. Cons „sblatschs“ ein necessaris? En contas silbas san ins partger quei plaid ?

Vegnan ils affons cul temps pli segirs, san ins duvra plaid pli cumpticai. Aschia san ins aunc metter sper las cartas enqual object dalla scoletta ni cuschina.

4.6 historia dil follet

Ils affons sesan el rudi e la mussadra raquenta:

„la rachint a vusoters ena istorgia vigliurda: Gl'era en'eda avant blers, blers onns, gliunsch davent da nous, en gôt fitg stgeir e grond. Ainten chel gôt viveva en fulet (Kobold). El era ferm ed anschignevele e fitg curtaschevel.

Displaschevlamaintg na veva chel fulet betg agens unfants. Perche gl

veva el adegna grond plascheir, schi el survagnieva visitas d'en unfant. El veva en tal plascheir, tgi el leva regalar a mintga unfant ensatge per piglier a tgesa.

Igl fulet ruschanava pero enpo curious schi el leva deir agl unfant tgi igl regal seia en puppa schi scheva el." Pup-pa" . Pir cura tg'igl unfant scheva sez anc en'eda igl nom digl regal, igl pudevel aveir.

Ossa giuignsa l'istorgia digl fulet. la sung igl fulet e dung a mintga unfant en regal. Angal igl unfant tgi survign igl regal dastga deir dad ot tge tgi gl'è."

Propostas:

gi-ra-discs	man-da-ri-na
sco-let-ta	bar-tget-ta
he-li-cop-ter	scu-sa-lar
me-sa-notg	pu-len-ta
um-brel-la	me-sem-da
pen-di-cu-la-ra	car-et-ta
hi-po-po-tam	mun-ta-ne-la
sop-tge-ra	fa-nes-tra
gli-ma -ia	li-on-gia
pel-ga-gli-gna	ca-pri-corn
tar-ta-ru-ga	ca-nas-ter
pe-le-ri-na	plan-ti-gna
ba-sel-gia	sa-de-la
tu-li-pa-na	ba-gia-nga

Propostas per regals:

ve-lo	scal-figns	bal-la
pa-pa-giagl	bloc-ca	co-desch
flau-ta	for-besch	trac-tor
cu-las	ta-scha	lo-co-mo-ti-va
glioi-ret-ta	tscha-vo-la	tschi-gu-lat-ta
pei-ra	ba-na-na	mei-la
pa-lo-ia	tga-pi-tscha	tscha-ri-scha
ar-ve-glia	sa-la-ta	le-go
li-mo-na-da	pe-nel	om-gia
nur-sa	va-tga	au-to
ur-sign	tur-ta	ca-lours

4.7 balla da silbas

La mussadra di p.ex. "um-bri-val". Denter mintga silba fa ella ina cuorta pausa e fiera agl affon la balla. Igl affon peglia la balla e di: Um-bri-val" e fiera anavos la balla, eav.

Giugs

5. Sun inicial

Il sun inicial ei igl empren tun en in plaid. Els giugs cun suns inizials anflein nus ora sco quei sun tuna. Tier il plaid „Nadal“ vegn il sun inicial „Nnnnn...adal“ accentuaus. Cuntrari savein nus era formar novs plaid. Per precisar savein nus schar naven in sun inicial, per ex. dat ei lu ord il plaid „sala“ mo „ala“sche nus mettein in sun inicial davontier, p.ex. „b“ avon „ovs“ dat ei „bovs“. Igl ei impurtont da pronunziar ils plaid e tuns el lungatg da mintgadi. Als affons ei l'elasticidad dils suns inizials fetg imprimonta. Fagei il bein ed empruei da stravagar la pronunzia dil sun. „Rrrrrr..oda“.

La lavur culs differents suns inizials:

Tier la lavur culs consonants ein in pèr suns pli sempels ch`auters.

Gl`emprem ston ins tractar ils sempels:

(1) s,f, l, r

(2) m,n

(3) b,d,g,p,t,

(4) j,h,w

Tier la lavur culs vocals sto la mussadra dar adatg da gie pronunziar ils suns inizials sco quei ch`els tunan el plaid. Ins patratga cheu vid la differenza tier „a“ da „agl“ (a cuort) ni „ala“ (a liung), ni „onza“ (o cuort) ni „ovras“ (o liung).

5.1 lignar il num

Ils affons sesan el rudi. La mussadra di: „Lignei inagada tgei num ch`jeu vi ussa dir.“ Ella di plaunsiu e clar il sun inicial dil num dad in affon.

Entscheiva il num cun in sun serrau (p,t,b,d,g,) lu vegn quei sun repetius.

Ins di: „P-p-p-p-p“!

Variasiun: Aschigleiti ch`ils affons enconuschan bein quei giug, sa la mussadra far la suandonta damonda:

„Tuna il num d`in auter affon forsa era aschia?“

5.2 anflar caussas

Material: Cartas cun maletgs

Las cartas cun maletgs vegnan messas en dus muns cun mintgamai duas cartas. Las cartas da mintga pluna han ils medems suns inizials.

(Per regurdar: nus luvrein cun tuns e buca cun bustabs!).

In affon trai ina carta ord la pluna e raquenta tgei che quei maletg presenta

(p. ex. uolp). La mussadra repeta plaunsiu: „U-olp“ e trai il sun inicial en la liunga. Tut ils affons repetan ensemen ed el chor il plaid en la medema moda e maniera sco la mussadra.

In auter affon pren medemamein ina carta cun „f“ giu dalla pluna, era quei plaid vegn intercurius sco gl`emprem.

Alla fin damonda la mussadra: „Tgei han quels dus plaids communabel?“

Gie, omisdus entscheivan cul tun „f-“.

Ussa san ins empruar d`anflar ensemen culs affons nums ch`entscheivan cul medem tun (propostas suondan). Suentar san ins cuntinuar cun las proximas plunas da cartas.

Suns inizials

Variasiun: Suentar che quels dus suns inizials ein vegni tractai san ins rasar ora las cartas avon ils affons.

La mussadra supplichescha dus tochen treis affons d`encurir in plaid ch`entscheiva cul tun ch`ei vegnius discussaus ordavon. Dad ault e tratgs alla liunga vegn quei plaid repetius el chor.

Propostas per maletgs cun medems
suns initials:

ananas, auto, anel, asen
balla, banana, butteglia, brunsigna
crappa, canaster, calours, carunga
dragung, daint, durmeir, det
elefant, evla, erva, essa
fi, faziel, flour, fraia
glatsch, gagligna, grefla, guglia
hotel, hidrant, hobi, hit
louf, larma, lantscha, lenna
meil, mestgel, meir, muntanela
nousch, nas, neivla, nursa
olma, onda, orgel, oval
plugl, palotta, pesch, paster
rassa, rosa, rischmenla, roda
suglegl, soppa, salata, sal
talpa, tigher, tarschola, tren
umbrella, utschel, ureglia, uman
vatga, viadi, vespra, verd
zarlem, zurplegn, zerp, zappa

5.3 jeu patratgel vid..

A maun d`in sun inicial d`ina
explicaziun duess igl affon lignar in
plaid.

La mussadra di p.ex.: "Ussa stueis vus
lignar vi da tgei ch`jeu patratgel. Il
plaid entscheiva cun „s-„ (tuts din igl
„s“). La caussa, vid la quala jeu
patratgel, vesein nus plitost la stad. Ella
scaulda nus ed ei fetg clara. "Ei il plaid
lignaus, vegn el plidaus cun in sun
slargau. "Gie igl ei il sulegl, s-ulegl.
Empruei era da dir s-ulegl". Tier mintga
giug duess`ins duvrar

mo treis plaid. Ils exempels da plaid
saveis prender dalla gliesta 5.2.

5.4 fai adatg agl εμπrem tun

La mussadra declara: "Jeu ditgel ussa
in plaid, e vus tedleis sigl εμπrem tun,
ed emprueis da lignar da tgeinin
ch`ei setracta."

Ins entscheiva culs tuns „levs“ e mida
lu sils pli „grevs“.

(1) *vocals* (impurtont: ei dependa
dil sun inicial!)
anda, Africa, ava, anel
elefant, Elsa, erva, endesch
ivas, insla, indianer, iglu
onda, orgel, olma, odour
umbrella, urteila, ual, uigl

(2) *levs consonants sempels*

suglegl, lader, furmeila, legher,
figl, meir, meisa, nursa, nas,

(3) *grevs consonants sempels*

bab, begl, dies, durmeir, gatel,
gutella, pasta, palotta, tetg,
tarpung, helicopter, hotel,
jogurt, juhui

(4) *consonants dubels*

crappa, fretga, brunsigna,
steila, planta, platta, stadal,
pro, tren

5.5 prender naven suns initials

Ils affons sesan el rudi. La mussadra
rauenta ch`ins sappi far in niev plaid
sch`ins preni naven in tun dad in
auter plaid.

La mussadra di p.ex. „b-ovs“, „ovs“
En mintga giug fuss ei bien da tractar
dus tochen treis pèrs da plaid.

Giugs

Propostas:

p – oura	s – oc(c)a
s – teila	r – ava
f – i(f)gl	b – ov
d – re(è)tg	s – onda
d – asch	c – ot
f – ossa	l – artg
f – rar	d – eir
g – roma	m – arveglia
p – asch	p – latta
s – cola	f – urar

5.6 tschentar (aschuntar) tuns

Ils affons sesan el rudi. La mussadra declara ch`ins survegni in niev plaid sch`ins metti vitier in tun. La mussadra di

P. ex. „cola“, ed ils affons repetan ei el chor.

La mussadra declara ussa ch`ella metti in tun avon il plaid „cola“, p. ex. „s“, ei dat pia ordlunder „s-cola“. Ils affons repetan quei plaid dad ault ed el chor.

Ensemen emprovan els d`eruir il niev plaid

Tuts repetan: „s-“, „s-cola“, „scola“. Cumineivlamein prender atras enqual pèr da plaids (exempels, 5.5)

5.7 historias misteriusas

La mussadra raquenta als affons curiosas historias cun suns initials ed exagerescha cun plidar il sun. Forsa anflan ils affons sezs ora, tgei ch`ei curios vid la historia.

Han ils affons capiu ei, san els era sezs inventar cuortas historias cun suns initials.

Reto rezgia roma.
Paula porta petta peira.
Streias striungan strom setg.
Tatta Tina trouscha tarscholas.
Mia mamma maglia mandlas.
Andas alvas ansolvan arveglia.
Seis soras soltan samba.
Camel Camal cloma Clo.
Marta maglia meila menla.
Susi sunga saxophon.
Blers baus bregns bragian.

5.8 anfla il davos tun

La mussadra di in plaid, p. ex. „clavau“, ed exagerescha da plidar il davos tun.

Ils affons repetan el chor il plaid “clava—uuu.” Co senumna il davos plaid?

clavo	pegn	nursa
bau	erizung	ual
tgavels	corda	meir
guglia	film	ea
nign	saltar	correr
reir	pled	galop
tgotschas	tatta	uhu
bogn	vent	elefant
tgesa	pup	auto
flour	giat	utschel
furmeila	fraia	scorsa
neivel	neiv	orcan
tascha	pippa	culez
dies	vainter	nas

6. Phonem

6.1 co senumna il plaid?

Material: cartas da maletgs

La mussadra muossa als affons dus maletgs e lai numnar els quels. Lu di ella: "Jeu ditg uss a vus in plaid. Jeu ditg denton el empau auter ch'usitau. Jeu ditg numnadamein ils bustabs da quei plaid in suenter l'auter e vus astgeis encurir sils maletgs, tgei plaid ch'jeu manegel."

Duront pronunziar ils singuls bustabs, eis ei fetg impurtont, che la mussadra discuori fetg exact e laschi ina distanza da circa 0,5 secundas denter ils bustabs. Ils bustabs ein da pronunziar sco els tunan el plaid (buc emblidar: ils vocals san esser cuorts ni liungs, igl "s" sa esser gits, il «h» vegn fladaus).

Exempels:

<i>Plaid</i>	<i>Maletgs</i>
b-a-ll-a	balla / pe
u-r-s	urs / tgapi
v-a-tg-a	vatga / baselgia
tg-e-s-a	tgesa / tgang
l-e-tg	letg / urs
p-l-a-n-t-a	planta / balla
gli-o-i-r	glioir / giat
n-a-s	nas / baselgia
n-o-u-sch	nousch / plat

pli grev:

tg-a-p-e-l-a	tgapela / vadela
m-a-ng	mang / tgang
z-a-ng-a	zanga / glianga
c-u-pp-a	cuppa / puppa
gi-a-t	giat / plat

6.2 suns e tuns cul bal (cun plaid cuorts)

Material: ball

La mussadra declara: "Jeu ditg avon uss a vus ils bustabs dad in plaid, lu settel jeu il bal ad in dils affons e quei affon astga lu dir a mi igl entir plaid e lu returnar a mi il bal. Lu vegn il proxim plaid ed jeu bettel lu il bal ad in auter affon, ch'astga lu dir a mi la sligiazion."

Exempels:

1.	tg-a-p-i	(tgapi)
2.	p-e-sch	(pesch)
3.	o-u-r-a	(oura)
4.	m-e-i-r	(meir)
5.	u-r-s	(urs)
6.	p-e	(pe)
7.	tg-a-r	(tgar)
8.	p-e-gn	(pegn)
9.	v-e-gn	(vegn)
10.	tg-e-s-a	(tgesa)
11.	a-u-t-o	(auto)
12.	n-a-s	(nas)
13.	l-e-tg	(letg)
14.	u-tsch-e-l	(utschel)
15.	g-o-l-p	(golp)
16.	d-r-a-g	(drag)
17.	p-e-i-r	(peir)
18.	p-u-p	(pup)
19.	c-r-u-g	(crug)
20.	m-e-i-l	(meil)

6.3 suns e tuns cul bal (cun plaid pli liungs)

Material: bal

La successiun dil giug ei la medema sco quella dil giug 6.2., mo ch'ei vegn uss duvrau plaid pli liungs.

1.	s-u-gl-e-gl	(suglegl)
2.	u-n-f-a-n-t	(unfant)
3.	r-e-z-gi-a	(rezgia)

4. c-a-l-tsch-o-u-l (caltschoul)
5. b-u-l-i-a (bulia)
6. m-i-r-a-d-e-r (mirader)
7. s-c-a-l-i-g-n (scalign)
8. f-l-a-u-t-a (flauta)
9. c-a-m-e-l (camel)
10. c-a-n-d-e-i-l-a (candeila)
11. c-a-r-u-ng-a (carunga)
12. s-t-g-a-g-n-a (stgagna)
13. s-c-a-r-s-o-l-a (scarsola)
14. b-a-n-a-n-a (banana)
15. l-i-o-n-gi-a (liongia)
16. s-t-a-d-a-l (stadal)
17. ci-t-r-o-n-a (citrona)
18. e-l-e-f-a-n-t (elefant)
19. c-o-d-e-sch (codesch)
20. m-o-s-t-g-a (mostga)
21. p-l-a-n-t-a (planta)
22. g-r-o-m-a (groma)
23. n-u-r-s-a (nursa)
24. m-e-i-s-a (meisa)
25. g-a-g-l-i-g-n-a (gagligna)

6.4 la historia dil nanin 2

Quei ei ina repetiziun dalla historia dil nanin dil nanin, che viva tut persuls egl uaul e fa schenghetgs als affons, che visetan el. Tier quei giug, di il nanin ils numns dils schenghetgs en singuls bustabs ed ils affons survegnan lu quels, sch'els legnan il dretg plaid. La mussadra gioga il nanin e numna ils singuls bustabs. Ella discuora mintgamai cun in singul affon.

Exempels per schenghetgs:

c-o-d-e-sch	tg-a-ng
p-e-i-r	tg-a-p-e-l-a
p-e-tg-e-n	c-a-l-z-er
b-a-n-a-n-a	p-u-ll-o-v-e-r
l-i-u-n	l-e-g-o
c-a-r-n-e-t	c-u-pp-a
m-e-i-l	gl-e-i-sch
r-o-c-a	m-a-l-e-
tg	

6.5 nus encurin igl "I"

Nus encurin igl "I"

Mussadra: "Oz stueis vus tedlar fetg bein. Ei va numnadamein pigl "I". Tut ils affons repetan "I". Igl «I» ei zuppaus en fetg bia plaid. P.ex. en «Ilda», ni «Iua», denton era en «Linda» e «Sabina». Udis tuts igl «I» els plaid? Saveis vus forscha schon sezs plaid cun in "I"?

Sch'ei vegn endamen nuot als affons, dat la mussadra aunc entgins exempels ad els (erizun, pign, Dominik, Livia, ...) e pronunzia ferm il bustab «I». Cura ch'els affons han capiu, co igl "I" tuna, di la mussadra: "Jeu ditgel uss a vus in pèr plaid, e vus stueis dir a mi, sche vus udis en quels plaid in "I"."

ghiraffa	scalign
tschinta	tscharischa
flauta	pe
gagligna	bastimaint
bulia	meir
urs	planta
anel	meisa
tgang	mostga
tgora	bargeir
asen	tgaval
tgapi	nousch
rezgia	vatga

Sch'els affons han difficultads dad udir igl "I", san ins pronunziar el pli ferm.

Nus encurin igl "A"

Mussadra: "Ussa encurin nus igl "A". Tut ils affons repetan igl "A". Igl «A» ei zuppaus en fetg bia plaid. P.ex. en «Anna» ni «Andreas», denton era en «Eva» ni «Claudia». Udis vus tuts

igl «A» els plaid? Saveis vus forsa schon sezs plaid cun in «A»? Sch'ei vegn endamen nuot als affons, dat la mussadra aunc entgins exempels ad els (fastga, gat, zaunga, Mattias, carta,...) e pronunzia ferm il bustab «A». Cura ch`ils affons han capiu co igl «A» tuna, di la mussadra: "Jeu ditgel uss a vus in pèr plaid e vus stueis dir a mi, sche vus udis en quels plaid in «A».

glatsch	suglegl
banana	sdom
plat	liun
fegl	guglia
tscharischa	bucca
camel	cot
gloir	tgang
glimaia	candeila
nursa	petgen
schemgia	codesch
mostga	nas
pesch	fraia

Sch'ils affons han difficultads dad udir igl „A“, san ins pronunziar el pli ferm.

Nus encurin igl „E“

Mussadra: "Ussa encurin nus igl "E". Tut ils affons repetan igl "E". Igl «E» ei zupaus en fetg bia plaid. P.ex. en «Evelina» ni «Ernst», denton era en «Vrena» ni «Stefan». Udis vus tuts igl «E» els plaid? Saveis vus forsa schon sezs plaid cun in «E»? Sch'ei vegn endamen nuot als affons, dat la mussadra aunc entgins exempels ad els (zebra, Erica, peterschin, Sebastian,...) e pronunzia ferm il bustab «E». Cura ch`ils affons han capiu co igl «E» tuna, di la mussadra: "Jeu ditgel ussa a vus in pèr plaid e vus stueis dir a mi, sche vus udis en quels plaid in «E».

pegn	petgen
scalign	nursa

bulia	meil
camel	cot
peir	fraia
meir	suglegl
auto	fegl
elefant	gloir
tgang	steila
schemgia	fanestra
gleich	rezgia
meisa	nusch

Sch'ils affons han difficultads dad udir igl „E“, san ins pronunziar el pli ferm.

Nus encurin igl "O"

Mussadra: "Ussa encurin nus igl "O". Tut ils affons repetan igl "O". Igl «O» ei zupaus en fetg bia plaid. P.ex. en «omletta» ni «orgla», denton era en «Toni» ni «Thomas». Udis vus tuts igl «O» els plaid? Saveis vus forsa schon sezs paid cun in «O»? Sch'ei vegn endamen nuot als affons, dat la mussadra aunc entgins exempels ad els (Dominik, Florian, onn, oraziun, otg, ...) e pronunzia ferm il bustab «O». Cura ch`ils affons han capiu co igl «O» tuna, di la mussadra: "Jeu ditgel ussa a vus in pèr plaid e vus stueis dir a mi, sche vus udis en quels plaid in «O».

orgel	ossa
auto	baselgia
banana	bus
meir	oz
fotografia	carunga
pommes frites	oraziun
guglia	urs
butteglia	clown
sonda	cor
rosa	giat
ovs	plat
rosna	oransch

Sch'ils affons han difficultads dad udir igl „O“, san ins pronunziar el pli ferm.

Nus encurin igl "U"

Mussadra: "Ussa encurin nus igl "U".
Tut ils affons repetan igl "U".
Igl «U» ei zuppaus en fetg bia plaid.
P.ex. en «Ursin» ni «uhu», denton era
en «Manuela» ni «Marcus». Udis vus
tuts igl «U» els plaid? Saveis vus forsa
schon sezs plaid cun in «U»?
Sch'ei vegn endamen nuot als affons,
dat la mussadra aunc entgins
exempels ad els (tschugalata, cucu,
Giulia, caura, uors ...) e pronunzia
ferm il bustab «U». Cura
Ch'els affons han capiu co igl «U»
tuna, di la mussadra: "Jeu ditgel ussa
a vus in pèr plaid e vus stueis dir a mi,
sche vus udis en quels plaid in «U».

cuppa	bulia
glimaia	oura
nanign	fgang
utschel	glioir
meil	puppa
faziel	bucca
bus	pantofla
uigl	macarung
nursa	codesch
rassa	meir
mostga	carunga
citrona	iva

Sch'els affons han difficultads dad udir
igl „U“, san ins pronunziar el pli ferm.

Variasiun:

Prendei semplamein in bustab sco
tema (p.ex. l, m, f, r, s) e discutei culs
affons en tgei plaid ch'il bustab vegn
mintgamai avon.
Entgins impuls anfleis vus ella gliesta
da plaid che suonda.

Gliesta da plaid:

auto, avregl, anel, amei, alv, advent,
adressa, accident, asen apparat,
ava, anghel artg, ansoul...

balla, bung, brev, bus, bandiera, bab,
balena, balester, barba, barcung,
bartga, batten, bognera, bratsch,
bulia, butteglia...

cactus, capriol, capricorn, clutger,
cor, cot, crocodil, crap, corna,
canzung, cowboy, clavo...

december, daint, daintist, dies, det
durmeir, dotg, duvrar, diamant, deir,
drag, dodesch, disturbar...

elefant, electric, etichetta, exact,
explodeir, ensatgi, energiea, erva,
essa, etui, exaimpel, evla...

flour, faziel, figlia, figl, fardaglia, fimar,
fer, furnel, Flavia, funtanga, fretg,
furmeila feil, furtga, furtegn...

ghiraffa, glatsch, gagligna, gasetta,
giat, grang, Grischun, grond, gleisch,
gruppa, guardia, gant...

hidrant, hockey, hotel, hobi, hit,
Helen, Hans, Heinrich, hiena...

izung, Irma, indianer, impurtant, iva,
insect, Italgia, isar, ideia, igliers, insla...

jaguar, Jesus, judo, jass, juhui...

larma, latg, lader, Laura, langa,
legher, lavegna, letg, litgier, liongias,
lung, luvrar, lampion, Laurin...

kenguru, kilometer, kino, kiosk...

maglier, madretscha, marveglia,
malsogna, mantel, mellapeis,
manzigna, mulegn, mellen, moster,
meir...

nanign, Nadal, neiv, neir, nitschola,
normal, nom, nursa, noda, nolla, notg,
nign, nousch, nas, nozza...

otgover, onn, operaziun, oradem,
orgel, organisar, oz, ovs, oval, ossa,
otg, oca, Olivia, odour...

pachet, pac, pesch, pe, pegna,
perla, pantofla, peir, paloia, pasch,
pang, petta, porta, plugl, punt,
pignoul...

quadrign, quatter, quint, quarc, quiz...

radi, radio, rap, rassa, rastel, rostg,
rangla, roda, rentga, reir, rot, rudlar,
reclamar, rinozerus, rambottel,
Robert...

savlung, satg, sal, suar, salep, sang,
savung, Signer, salata, servietta, semi
slalom, sosa, suglegl, sivamezde...

talpa, tagler, tarschola, tatta, tasta, treis, telefon, trembel, tudestg, trocla, tigher, tunnel, tuffar, turta...

uigl, urar, ureglia, urs, unglà, ual, ufo, utschel, Ursin, urden, uman, uniforma...

vatga, vabela, vegn, vanang, vampir, vender, vigl, vasa, veta, vilentar, viadi, venderde, vantg...

walkman, walzer, wildwest...

xilofon, x-tgossas...

y, Yvonne...

zamberger, zarcladour, zarclém,

zebra, zappar, zuppar, zurplegn,

zanga, zaccar, zerp...

6.6 plaid cun paucs suns (2-3 suns)

Material: cartas da maletgs, tscheppa (da baghegiar) da color per tuts

Igl ei impurtont ed in grond agid, dad aunc ina gada leger l'introducziun tiel capetel "fenomens" avon ch'entscheiver cun quei giug!

La mussadra muossa maletgs cun plaid cun paucs suns. La mussadra ed ils affons drovan tscheppa da differentas colurs.

Igl affon tila ina carta e descriva il maletg. La mussadra repeta il plaid – denton mo plaun e cun ina clara pausa da ca. 0,5 secundas denter ils suns. P.ex. "n-a-s". Ils affons repetan tuts ensemen: "n-a-s".

La mussadra muossa uss ch'il plaid "nas" consista da treis differentes suns. Ella pronunzia ils singuls suns e tschenta il medem mument treis tscheps da differenta color sur il maletg.

Pli tard repetan ils affons il plaid ed emprovan da tschentar lur agens tscheps.

Duront ch'els din il plaid emprovan ils affons lu era dad intercurir cun ils mauns la bucca e observar co lezza semida tier mintga sun.

Impurtont: Mo ils suns (buca ils bustabs) astgan vegnir dumbrai!

Exempels:

n-a-s	gi-a-t
p-e-sch	a-v-a
p-e	m-a-r
t-e	b-l-o
p-u-p	l-a-tg
l-e-tg	b-u-s
u-a-l	s-a-l
b-e-l	u-r-s
c-o-t	g-ô-t

6.7 plaid cuorts cun dapli suns (4 suns)

Material: tscheppa da color
La mussadra entscheiva cun in cuort plaid, p.ex. "l-e-tg" ed accentuescha ils treis suns (l-e-tg).

Ils affons repetan tuts ensemen.

Cun treis tscheps da color, explichescha la mussadra aunc ina gada, ch'il plaid consista da treis suns. La mussadra raquenta uss ch'in plaid sa era consistar da plirs suns e di lu p.ex. "l-e-tg-s". Ils affons repetan tuts ensemen. La mussadra tschenta uss in tschep d'ina nova color davos tschels (adatg: direcziun da leger!).

Exempels:

liun	(l-i-u-n)
meil	(m-e-i-l)
glatsch	(g-l-a-tsch)
asen	(a-s-e-n)
nousch	(n-o-u-sch)
tgesa	(tg-e-s-a)
tgapi	(tg-a-p-i)
vasa	(v-a-s-a)
vatga	(v-a-tg-a)
golp	(g-o-l-p)
louf	(l-o-u-f)
lenna	(l-e-nn-a)
rosa	(r-o-s-a)
soppa	(s-o-pp-a)
mamma	(m-a-mm-a)
utschel	(u-tsch-e-l)
bucca	(b-u-cc-a)

6.8 plaid pli liungs cun dapli suns (5 suns)

Sco punt san ins far diever da plaid pli cuorts. Il succeder ei il medem sco tiels exerchezis 6.6 e 6.7 (Per plascher adina far atenziun dalla qualitat da suns (cuort/liung) dils vocals).

Exempels:

suglegl	(s-u-gl-e-gl)
glioir	(gl-i-o-i-r)
flour	(f-l-o-u-r)
stgela	(s-tg-e-l-a)
codesch	(c-o-d-e-sch)
tschinta	(tsch-i-n-t-a)
groma	(g-r-o-m-a)
calzer	(c-a-l-z-e-r)
rudlar	(r-u-d-l-a-r)
camel	(c-a-m-e-l)
stgagna	(s-tg-a-gn-a)
guglia	(g-u-gl-i-a)
fraia	(f-r-a-i-a)
turta	(t-u-r-t-a)

6.9 tgei plaid ei il pli liung?

Material: tscheppa, cartas da maletgs per tuts

Duas cartas vegnan messas sin meisa. Ils affons ston anflar ora tgeinin dils dus plaid ch'ei pli liungs.

In bien agid : numnar ils singuls suns e tschentar per mintgin in tschep el maletg manegiau.

Duront che tuts numnan dad ault ed ensemen ils suns, metta mintg'affon ses tscheps sin meisa avon el. Uss vegn discussiunau, tgeinin dil dus plaid ch'ei pli liungs, che ha pia ils pli biars tscheps.

6.10 vida tgei maletg patratgel jeu?

Material: 10 cartas cun maletgs da cuorts plaid

Las cartas vegnan repartidas sin meisa. In suenter l'auter astgan ils affons «patertgan» in plaid e numnar el dad ault en suns. Tschels affons ston lignar, tgei maletg ch'ei manegiaus.

6.11 dai in schenghetg

Material: cartas da maletgs

Mintga affon survegn ina tochen treis maletgs ch'el sto tener zuppau da tschels. In pronunzia il plaid silla carta en suns. Quel che legna il plaid encuret, survegn la carta sco schenghetg.

6.12 legna in plaid

Material: cartas da maletgs

Ils affons sesan el rudi. La mussadra ha gia semtgau entginas cartas. Tut tenor con lunsch ch'ins ei gia avanzaus cul program da lungatg, eleg`ins maletgs cun dapli ni pli paucs suns. Ils maletgs vegnan mess cul dies ensi en in rudi giun plaun, senza ch'enzatgi vesa tgei ch'ils maletgs representan.

In affon astga encurir ora in dils maletgs per el, senza mussar el a tschels.

Igl affon cul maletg che muossa p.ex. in "pac", di uss igl emprem sun dil plaid: "p-". Tschels affons repetan tuts ensemen.

Igl affon cun la carta di uss il proxim sun "a-" e tschels affons repetan puspei tuts ensemen.

Era il davos sun "c" vegn numnaus e repetius.

La finfinala legnan ils affons tgei ch'il maletg representa.

6.13 scatla cun caussas

Material: cartas da maletgs, objects/caussas

La mussadra ha semtgau ina scatla cun cartas da maletgs e caussas (dalla scoletta), che consistan da 3-4 suns. In affon astga prender ina caussa ord la scatla ed empruar da numnar ella en suns. Tgei eisi?

6.14 enquera il pli cuort / liung plaid

La mussadra declara: "Sch`jeu ditgel il plaid 'pop', lu cuoza quei mo in pign mument. Sch`jeu ditgel denton 'portaclavau', lu coza quei bia pli ditg. Ussa ditgel jeu aunc ina gada omisdus plaid. Vus stueis tedlar fetg bein ed observar mia bucca. Dei bein adatg con ditg ch`jeu muentel mias levzas duront ch`jeu ditgel ils dus plaid."

La mussadra di aunc ina gada ils dus plaid. Silsunter discussiunescha ella culs affons, co il tschintschar ha viu ora e con ditg ch`ei ha cuzzau. Sunter din ils affons sezs ils plaid. Els ston far stem con ditg ch`els sentan il moviment duront discuorer.

La finfinala, vegn'ins culs affons alla conclusiun, che 'pop' ei il cuort plaid e ch'ins sa discuorer el pli dabot, cunquei ch`el ha pli paucs suns. Ussa astgan ils affons aunc giudicar ils suandonts plaid:

pup / seranetga
isch / sotigltetg
nas / sgulanotg
tgesa / siaintamangs
pup / plimatsch

kiwi / banana
pantg / frestgera
anel / gagligna
iva / cuppegn
giat / sbavarot
pe / ruschnera
ava / fotografia
balla/ schglischadoira
utschel / biblioteca

6.15 vischins

Quei ei in *fetg* grev giug! La mussadra declara ch'ils suns han adina ina clara successiun.

"Ussa stuein nus mirar e tedlar bein, tgei suns ch`ein vischins."

La mussadra pronunzia *fetg* plaun in plaid, p.ex. "m-e-i-s-a". Lu di ella als affons: "Uss stueis vus anflar ora, tgei sun che vegn suenter igl 'e-'. Tedlei aunc ina gada *fetg* bein: m-e-i-s-a"

Exempels:

cuppa	(c-u-pp-a)
porta	(p-o-r-t-a)
tgapi	(tg-a-p-i)
cuntel	(c-u-n-t-e-l)
schler	(sch-l-e-r)
unfant	(u-n-f-a-n-t)
paloia	(p-a-l-o-i-a)
clavo	(c-l-a-v-o)
Tino	(T-i-n-o)